

**BİLKENT ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYE**

**TİRAN ÜNİVERSİTESİ
ARNAVUTLUK**

**VIII. ULUSLARARASI
BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI
BİLDİRİLERİ**

**25-28 EYLÜL 2013
TİRAN**

ANKARA 2013

ANILARA YANSIYAN YÖNLERİYLE ARNAVUTLUK VE ARNAVUTLAR

Prof. Dr. Âbide DOĞAN*
Bahatur GARAN**

Özet

Anı türündeki eserler; yazarının duygu ve düşünceleri çerçevesinde gerçek olayları kişisel bir bakış açısıyla anlatması ve tarihsel nitelik taşıması sebebiyle oldukça önemlidir. Arnavutların bağımsızlık hareketlerinden Arnavutluk Devleti'nin kurulmasına kadar geçen süreç içerisinde anı türünde pek çok eser kaleme alınmıştır. Balkan tarihi açısından kaynak teşkil eden *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, *Arnavutluktan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları*, *Arnavutluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn*, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* adlı eserlerde Balkan Savaşları öncesi Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik durumunu, siyasi çehresini; Arnavut ayaklanmaları ve komitacılık faaliyetlerini, Balkan Savaşları esnasında Arnavutların tavrını, nihayetinde Arnavutluk Devleti'nin kurulmasını adım adım izlemek mümkündür. Ayrıca *Bilinmeyen Arnavutluk'ta* 1960'ların, *Zoraki Diplomat* ile de 1930'ların Arnavutluk'una sosyal ve kültürel bir bakış sunulmaktadır. Bildirimizde anı türündeki bu eserlerden hareketle Arnavutluk coğrafyasının dünü ve bugünü incelenecek, coğrafya halkının kültürel değerlerine ve sosyal yaşamına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: anı, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, *Arnavutluktan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları*, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, *Bilinmeyen Arnavutluk*, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, *Zoraki Diplomat*, *Arnavutluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn*.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir konumda bulunan Arnavutluk ve Arnavut halkı ile ilgili anı türünde birçok eser yazılmıştır. Eserlerde Arnavutluk'un coğrafi güzellikleri betimlenirken Arnavutların sosyal ve siyasi faaliyetleri de yer almıştır.

Kazım Nami Duru'nun *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* adıyla yayımladığı kitabında sosyal ve kültürel yaşamın inceliklerine yer verilip yazarın perspektifinden Balkan coğrafyasının tasviri yapılmıştır¹. Yılmaz Çetiner'in Arnavutluk'ta yaptığı röportajlardan oluşan *Bilinmeyen Arnavutluk* eserinde Arnavutluk'a dair folklorik özellikler ele alınmış, bilhassa Bektaşilik'in bu coğrafyadaki etkisine değinilmiştir. Avlonyalı Ekrem Bey'in *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*'da Balkan Savaşları öncesi Arnavutluk'un siyasi yapısı ve Arnavut isyanları geniş bir perspektifte yansıtılmıştır. Eserde Arnavutluk'un kuruluşu öncesi yaşanan sancılı süreç işlenirken Osmanlı'nın son yıllarına Arnavutların penceresinden bir bakış imkânı sunulmuştur. Avlonyalı Süreyya Bey'in *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)* eseri de Ekrem Bey'in bıraktığı noktadan devam etmiş, Arnavutluk'un devlet olarak inşasıyla ilgili bilgiler verilirken aynı zamanda İttihat ve Terakki Dönemi'nin, Balkan Harbi'nin, I. Dünya

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Kazım Nami'nin Arnavutluk ile ilgili gözlemleri memuriyet sebebiyle Tiran ve Berat'a gitmesiyle başlar. Yazar bu bölgede eğitim alanında da önemli faaliyetlerde bulunur: "Kâzım Nami, 1897 yılında Tiran'a tayin edilir. Buradaki görevi esnasında vaktinin çoğu boş geçmektedir. Tiran'da Ramazan Efendi adlı bir müftü, Musa Efendi adlı da bir müderris vardır. Onlarla dost olur. Rüştüye mektebinin başöğretmeni de Serezli Abdurrahman Efendi'dir. Okulun sınavlarında müftü de müderris de bulunur. Eğitim ve sınavlar Türkçe yapılır. Kâzım Nami boş geçen zamanını değerlendirmek için rüştüye gönüllü olarak ders vermeye başlar. Bu, onun ilk öğretmenlik deneyimidir. Bundan böyle tayin edildiği her yerde okullarda gönüllü olarak öğretmenlik yapar. Tarih, coğrafya ve Türkçe dersleri okutur" (Özbay, 151.s.). Yazar, Tiran'dan sonra Berat'a gitmiş, eğitim ve öğretim faaliyetlerine burada da devam etmiştir (Özbay, 152.s.).

Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın Balkan coğrafyasındaki yankılarını yansıtmıştır. Kudret Emiroğlu'nun yayımladığı *Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları*'nda da geniş bir coğrafyaya yayılan komitacılık faaliyetleri anlatılmış ve bu olaylar içerisinde Arnavutluk'un rolüne değinilmiştir. *Kadro* dergisinin kapanmasının ardından Atatürk tarafından Tiran'a elçi olarak gönderilen ve hastalığı sebebiyle bunu "zoraki diplomatlık" olarak adlandıran Yakup Kadri'nin diplomat olduğu günlerini anlattığı *Zoraki Diplomat*² adlı eserinde Arnavutluk, bir siyasetçinin bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Gazeteci Ahmed Şerif'in yazılarının toplandığı *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin* adlı eserde de II. Meşrutiyet sonrası Arnavutluk'un sosyal ve siyasi durumu yansıtılmıştır. Arnavutluk devletinin kurucusu Arnavut milliyetçisi İsmail Kemal Bey'in anıları da II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemi için önemli bir kaynak teşkil etmiş; anıların son bölümünde Arnavutların tarihi, kültürel öğeleri, Arnavutluk ulusal hareketinin gelişim sürecinde İsmail Kemal Bey'in faaliyetleri yer almıştır.

Bildirimizde söz konusu eserlerden hareketle kah bir diplomatın ağzından, kah bir gazetecinin dilinden, kah bir seyyahın gözünden, kah bir Arnavut milliyetçisinin kaleminden Arnavutluk'un Osmanlı toprağı olduğu 1840'lı yıllardan (*İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*) 1960'lara (*Bilinmeyen Arnavutluk*) kadar yaklaşık yüz yıllık bir süreci kapsayan Arnavutluk tarihi ele alınmakta; sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapısıyla Arnavutluk panoraması çizilmektedir.

Anılarda Arnavutluk ve Arnavutlar

Anılarda Arnavutluk'un coğrafyası, tarihî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı her yönüyle ele alınmıştır. Sosyal yaşamı oluşturan kültürel değerlerden gelenek görenekler, giyim şekli, yemek ve eğlence kültürü, dinî ritüeller ön plana çıkarken Arnavutluk halkının mizacına dair önemli bilgiler de verilmiştir.

I. Arnavutluk Coğrafyası

Arnavutluk'tan bahseden anılarda yazarlar, ülkenin coğrafi unsurlarından; iklim özelliklerine, bitki örtüsüne, yer şekillerine ve bölgenin öne çıkan doğal güzelliklerine geniş yer vermişlerdir.

Avlonyalı Ekrem Bey'in *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar* adlı eserinde Arnavutluk coğrafyasının geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Eserin "Arnavutluk'a Geri Dönüş" kısmında Arnavutluk'un engebeli arazisine Kanine vasıtasıyla değinen yazar, Sazan Adası'nın tabii güzelliklerinden ayrıntılı bir şekilde bahseder:

"Öte yandan 370 m. yükseklikteki Kanine'ye çıkıyordum; burası benim için bir dinlenme yeri, temiz hava soluma fırsatı ve güzel bir gezintinin menziliydi. Abas Ağa'nın balkonundan, bilhassa Sazan (Saseno) Adası'nın arkasında batan güneş doğayı görkemli renklere boyadığı zaman Avlonya koyununun, Myzeqeje vadisinin, Laberi Dağlarının manzarası, burada, ayaklarımın altında masalımsı bir tablo gibi uzanmaktaydı" (Ekrem Bey, 185.s.).

Yazar, Arnavutluk'un değişken ikliminin halkın tabiatına da tesir ettiğini düşünür. Avlonya'nın bataklıklarının bir getirisi olan sivrisineklerin yarattığı huzursuzluğa yer verirken nemli havanın bunaltıcılığını da vurgular:

"Şehir ve civarının sakinlerinin sağlık durumu da buna göreydi. Bilhassa kendilerini hiçbir şekilde sivrisineklerden koruyamayan fakir insanlar bembeyaz çehreleri, çukura kaçmış, ateşten parlayan gözleri ve ayaklarını sürtyerek yürümeleleriyle, acınacak haldeydiler. Ancak ilaç ve cibinlik satın alabilecek durumdaki varlıklı insanlar da bataklık ateşinden etkilenmişlerdi, en azından ruh halleri değişmişti. Sinirli, çabuk köpüren, aniden

² Kitabın 56 -83. sayfaları arasındaki bölüm, Tiran'a ayrılmıştır.

hiddetlenen insanlardı. Belki şehir sakinlerinin, hatta bütün bölge insanının birbiriyle sürekli kavga etmesinde, iklim koşullarının da etkisi vardı” (Ekrem Bey, 184.s.).

Yazar, iklim koşullarının insanlar üzerindeki etkisinin anlatıldığı bölümlerde halkın mizacının da bunaltıcı iklimden etkilendiğini söyler. Yine Arnavutluk coğrafyasına yer verilen bölümlerde devasa ağaçlarıyla Kuç³ ormanının adı geçmektedir. Kurvelesh, Gusmar, Golem, Progonat’taki tarihsel güzelliklerin de sözü edilirken büyüleyici doğa manzaraları da anlatılmaktadır:

“Mevsim (kasım ortalarındaydık), Kurvelesh’te daha uzun süreli bir ikamete izin vermeyecek kadar ilerlemişti. Gusmar’dan yola çıkarak bir gün zarfında (kervanim için büyük bir başarıydı) Kuç ormanını geride bıraktım, Shushice kaynaklarının yanından geçtim, Qaf’e Mbretes geçidi üzerinden (Kuç Kudhesi’nin altından) deniz kıyısındaki Qeparo’ya ulaştım. Mevsim bize imtiyazlı davranmıştı. Harika bir sonbahar havası vardı. Kuç’un balta girmemiş ormanlarının etkileyici heybetini, bu vahşi güzelliğin içinde kristal berraklığında akan Shushice’nin kıyısındaki çakılların güzelliğini ve kendisini bakışlarımıza sunan büyüleyici doğa tablolarını asla unutmuyacağım”(Ekrem Bey, 196-197.s.).

Yazar, Korfu Adası’nın en yüksek dağı olan Pantokrator’dan da bahseder (Ekrem Bey, 197.s.). Bölgeye hâkim olan Şirokkonun (güney rüzgârı) üzerinde de durur. Himara Bölgesi⁴’ni de ele alan yazar, bir merdivenin basamakları gibi ardı ardına yükselen kar beyaz evlerin ardında Çike Dağları’nın görkemli zirvelerini ve yeşil portakal, mandalina bahçelerine uzanan masmavi denizini hayranlıkla anlatır. Çike’nin kristal berraklığındaki sularını derin bir kanyonun içinden denize taşıyan bir dağ deresine de değinen yazar, bölgeyi “Arnavutluk’un rivierası” olarak adlandırır. Bölge insanının mizacını da tabiatla özdeşleştirerek coğrafya-insan ilişkisine dikkati çeker:

“Himara bölgesi ve insanlarını eskiden beri sevmişimdir. Bölge masalsi bir güzelliğe sahiptir, insanları ise her bakımdan uyanık, çalışkan ve yeteneklidir –üstelik karakterlidirler de. Arnavutluk’ta bu insanları Yunanlılığı Yunanlılardan çok sevmiş olmakla (belki de hâlâ sevmekle) suçladılar, ben de bunu bu bölgenin tarihiyle bağdaştırıyorum”(Ekrem Bey, 199.s.).

Ayrıca yazar, eserinin “Şkiptar Seyahati” bölümünde de Arnavutluk’a dair tabiat manzaralarına geniş yer verir. Ohri’den Struga ve Debar’a (Debre), Maqellare ve Peshkopi üzerinden Korab’a doğru yol aldığı bu seyahat boyunca bölgenin bitki örtüsüne dair gözlemlerde bulunur. Arnavutluk’un çıplak dağlarını İsviçre’nin ve Tirol’ün güzel dağlarıyla kıyaslar. Yazarın bu bölgeyi çok beğenmediği ve yine tabiat

³ “Güney Arnavutluk’un en güzel ve en büyük ormanı” diye tanımladığı Kuç Ormanı’yla ve burada Arnavutların yaptığı tahribatla ilgili olarak yazar geniş bilgi verir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ekrem Bey, 196-197.s.

⁴ Himara Bölgesi’nin tarihsel geçmişiyle ilgili Ekrem Bey şu bilgileri vermektedir: “Tanzimat’tan (1880) sonra bu bölgede bir Türk kaymakamlığı kuruldu, ancak gerek papaz, gerek Yunan propaganda ajanları, gerekse ihtiyar heyeti eskiden oldukları gibi diledikleri şekilde faaliyet göstermeye devam ettiği için, kaymakamlık ne kimseyi rahatsız etti, ne de kimse tarafından rahatsız edildi. 1906 yılında Himara bölgesi on köy ve 10.000 ila 12.000 nüfustan oluşuyordu, Gjirokaster Sancağı’na bağlıydı. Ancak Himare kavramı, bölgenin sınırlarıyla aynı değildi. ‘Himare’ (Chimera) antik çağda bir Kerkyr (Korfu) yerleşiminin ve çevresinin adıydı; Ortaçağ’da diğer iki yerleşim de bu isimle anılmaya başlandı. Türkler bu isimden Rug’e Bardhe ve Sarande arasındaki sahil şeridine bağlı köylerin kapsadığı bölgeyi alıyor, Venedikliler ise buna hinterlandın o günlerde hala Hristiyan olan 21 köyünü de ilave ediyorlardı. Ancak bu köylerin (1690 ila 1790 arasında) Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra Himare (Breg-Deti) adından sadece mukataa vergisi (1912’de yıllık 10.000 altın frank) ödemekle yükümlü yedi köy anlaşıldı. 1700-1800 yıllarında Venediklilerin Himare dedikleri bu bölgede, 1912 yılında aynı sayıda insanın yaşadığı ve yıllık dam başı 1, 50 DM vergi ödemekle yükümlü oldukları düşünülecek olursa, Türk makamlarının bu Hristiyan cemaatleri (tıpkı tüm diğerleri gibi) aslında soymamış olduğunu teslim etmek gerekir” (Ekrem Bey, 199-200.s.).

ile insan arasında ilişki kurarak Arnavut halkının mizacıyla yer şekilleri arasında benzerlikler aradığı görülür:

“Bunlar, karstik doğanın ıssızlığına, kireçtaşından çıplak dağlardır. Birkaç zirve, birkaç yayla, birkaç vadi (Theth, Lure, Tomorice, Samarine, Shpat, Rugove, Korab meyve bahçeleri, Himara sahilleri ve diğerleri) çevrelerine kıyasla pitoresk ve vahşi bir romantizme sahip olabilir, ancak ülkede yaptığım çok fazla gezide, Arnavutluk’un pek çok eserde övgüler düzülen doğal güzelliklerine dair bir şey göremedim. Arnavutluk doğasının en önemli özelliği, ülkeyi birbirinden çok farklı tiyatro sahneleri gibi gösteren dip dibe zıtlıklar silsilesidir. Kendime sık sık –ciddi olarak-, Arnavut insanlarının zıtlıklarla dolu karakterlerinin, onları çevreleyen doğadan mı etkilendiklerini sormuşumdur” (Ekrem Bey, 288.s.).

Bilinmeyen Arnavutluk adlı eserde uzun uzun değinilmese de iklime ve coğrafyanın insan yaşayışındaki etkisine yer verilmektedir. Yazar, İngiltere’den sonra şemsiyenin en çok Arnavutluk’ta gerekli olduğunu söyler (Çetiner, 49.s.). Oldukça yağmurlu olan bu ülkede evlerin yapısı dahi coğrafyaya göre şekillenmiştir. Özellikle Kuzey Arnavutluk’ta evler ahşap iken alçak ve sulak yerlerde evler kamıştan ve su bitkilerinden örtülü, beyaz badanalıdır (Çetiner, 47.s.).

Kazım Nami Duru’nun *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* adlı eserinde de Arnavutluk coğrafyasının tezahürlerine rastlamak mümkündür. Yazar, Tiran’ı ülkenin en güzel yeri olarak görmektedir:

“Arnavutluk; Osmanlı Devleti idaresinde iken Tiran kasabası İşkodra vilâyetinin (Draç) sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. Adriyatik Denizinden (37) kilometre doğudaki bu kasaba, Arnavutluk’un diyebilirim ki, en güzel yeri idi. Doğusunda, (Malisya-Dağlık) nin bir parçası olan (Dayti) dağı, bu dağlıktan gelerek kasabayı güneyinden yalıyan (Lumf) dedikleri bir çayı da vardı. İlçenin (101) köyünde Müslüman Arnavut’lar yaşardı; yalnız kasabanın içinde (120) ev kadar Koçovalak (Ulah) vardı; bunlar Rum kilisesine bağlıydı”(Duru, 5.s.).

Duru, evlerin içinden geçen suların sokaklarda duvar kıyılarından yalaklarla akmasını anlatırken Tiran’ı “sulak bir yer” olarak değerlendirir. Her evin asmalı, çiçekli bahçesi vardır ve bu evler kerpiçten, keresteden yapılmıştır. Şkumbi Irmağı, Ohri Gölü, Drin Irmağı; Ustruga kasabası, Draç, Elbasan, Şiyak, Kavaya, Resne, Manastır, Pirlepe yine yazarın değindiği yerlerdir (Duru, 8-9.s.). Ohri Gölü’nde yetişen, halkın “mercan” dediği balıklara da değinir. Berat Sancağı’nın Luşna kazasını, Müzekke ovasını (Muzakya) ve buranın yer şekillerini de anlatan yazar, Akçahisar Kasabası ve buradaki Bektaşî tekkesini de ele alır (Duru, 10.s.). Yanya vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Berat’ı “Berat güzel bir şehirdi: Tiran’dan, Avlonya’dan gelen yolcular, (Lumi berati) denilen çayın üzerindeki (Hacı Bekar) köprüsünde birleşirdi” (Duru, 10.s.) şeklinde tanıtan yazar, Berat Kalesi (Hacı Bekar Köprüsü) nden yola çıkarak şehrin tarihî mekânlarını da ele alır:

“Berat’ın iki saat kadar kuzeyinden geçen (Viyosa) ırmağı’na geldik; ırmağın üzerindeki taş köprüden geçtik. Galiba buna (Hacı Bekar Köprüsü) derlerdi. Yazın Beratlılar, arabalar, atlarla buraya gelirler, eğlenirlerdi. Irmağın kuzey kıyısında, yan yana iki sıcak su kaynağı vardı. Kaynaklar, ırmağın içindeydi. Ayrıca bir ılıca haline getirilmemişti. Uzaktan Berat’ın kalesi görünmeye başladı. Kale, tepe üzerindeydi. İçinde evler, bir de cami vardı. Muradiye mahallesi’nden içeri girdik. Irmağın üzerinde burada da bir taş köprü, öbür tarafında yalnız Hristiyanların oturduğu yamaç üzerinde bir mahalle vardı. Yanya’ya giden yol, bu köprüden geçirdi. Burada şehrin dükkânları, hanları başlardı. Ben en iyi hanlardan birine girdim, üst katta bir oda tuttum”(Duru, 15.s.).

Duru; Berat’ın coğrafyası dışında halkı üzerinde de gözlemler yaparken “Viriyon” adlı mülk sahibi beylerini anlatır (Duru, 13-15.s.). Arnavutluk halkının geçmişi, sosyal ve ekonomik durumu yine yazarın ilgisini çeken konulardandır.

İsmail Kemal Bey⁵ hatıratında geniş bir bölümü Arnavutluk'un coğrafyasına ayırmıştır. "Adriyatik denizinin, Pindus dağlarının, Balkan sıradağlarının ve Dinar Alpleri'nin ortasında, Doğu ile Batı'yı ayıran çizginin üzerinde, tarihin birçok göçmen halkının karşılaşmasına ve birçok medeniyetin doğuşuna şahitlik ettiği yerde Arnavutluk, heybetli bir kale gibi durmaktadır"(İsmail Kemal, 255.s.). şeklinde tanıttığı Arnavut topraklarının tarihine, Pelazg dönemine değinir. Arnavutluk'un haşın doğasının halkın mizacına yansımaları anlatarak ülkenin doğal güzelliklerini şu cümlelerle betimler:

"Uzaktan pek sevimsiz görünen çıplak zirveli iki dağ silsilesinin ortasında güzel vadiler ile çok güzel ve bereketli ovalar uzanır. Kayalık zirve ve sarp hendek perdesinin ardında geniş düzlükler ve mevsime göre yeşil ya da sarıya bürünmüş ormanlar uzanıp gider. Dağlardaki dar ve kasvetli geçitlerin tam eşliğinde birden sık bir bitki örtüsüne sahip nefis vahalar beliriverir. Dağ yamaçlarından aşağı dökülen uğultulu, coşkun ırmakların yerini biraz ötede güzel kokulu vadilerin ortasından dolambaçlı bir yol izleyen sakin, berrak dereler alırken, yapraklarını dökmeyen büyük ağaç ve çalı kümeleri zümrüt tepelere serpilmiş gibi durmaktadır. Sahil boyunca, zirveleri sürüklenen bulutlarca mütemediyen yıkanan dağların eteğinde, berrak mavi koylar ve sakin, dipsiz çukurlar uzanır" (İsmail Kemal, 255.s.).

Bir Arnavut olarak onun tasvirlerinde olumsuzluklardan ziyade, Arnavutluk'un güzelliklerini ön plana çıkardığı görülmektedir. Diğer Arnavut yazarların öznel ifadelerinde de olumluyucu bir tavır söz konusudur.

Ahmet Şerif'in *Tanın* için tuttuğu notlarda Arnavutluk'a dair önemli bilgiler mevcuttur. İki üç gün aralıkla gazeteye yetiştirilen bu yazılar, gezi röportajı özelliği gösterse de yazarının şahsi duygu ve düşünceleriyle süslenerek yaşadığı olayları aktarması sebebiyle anı niteliği taşımaktadır. Bu gezinin planı; Yakova, Prizren, İpek, Mitroviça, Yeni Pazar, Seniçe, Yeni Varoş, Prepol, Hoçeşli, Taşlıca, Kolaşin, Akova, Berâne, Tergovişte'den ibarettir. Yazar, gezdiği bu şehirlerde yaşadığı olayları anlatırken coğrafyaya ve halka dair yaptığı gözlemleri de yer yer okuyucusuyla paylaşır. Bu gözlemlerden Yakova'ya dair olan bölümde tabiatın güzelliği üzerinde geniş bir şekilde durulur. Ahmet Şerif, Yakova'dan İpek'e kadar gördüğü manzaraları hayranlıkla anlatmış, yol boyunca yeşillikler içinde yükselen beyaz evlerden ve kulelerden oldukça etkilenmiştir:

"Yakova'da(n) İpek'e kadar, büyük bir bahçede gezindiğimi zannediyorum. Öyle bir bahçe ki, sol tarafı, tepeleri, henüz karlarla örtülü, yüksek ve yeşil dağlarla çevrili, her taraftan akan sular, bir bahçeden yâhûd bir tarladan çıkarak, diğerine giriyor. Bütün manzaralar taptâze, bakışın yetişebildiği noktalara kadar arâzi, her cinsten ağaçlarla, meyve ağaçlarıyla süslüdür. Bahçeler, tarlalar taş ve cit duvarlarla koruma altına alınmıştır.

Ağaçların arasında saklanmış, yeşilliklerin esrârlı sinesine gömülmüş olan evler de, birer köşk, birer aşk yuvası gibidir. Bunların arasında, ba'zıları vardır ki, yüksek taş duvarları, büyük kapıları, pencerelerine küçük mazgal delikleri, geniş bahçeleri, genel olarak garîb görünüşleri ile, ortaçağ şatolarını andırır. Zâten, kıyâfetleri, levendce tavırları ile bu köylü Arnavudları da, şövalyelere benzetmek, hatâ olmaz. Bütün gördüğünüz şeyler, size bir saygılı sessizlik aşılar. Herşey, hayâtı göstermekle berâberi sessizlik hâkimdir"(Ahmet Şerif, 21.s.).

Evleri şatolara, köylü Arnavutları da şövalyelere benzeten yazar, insan-çevre arasında ilişkiler kurarak Arnavutların mizacına ve dış görünüşlerine de eğilir. Ahmet Şerif gördüklerini bir gazeteci dikkatiyle, ayrıntılarıyla betimlemiş, coğrafya ile halk arasında irdeleyici değerlendirmelerde bulunmuştur.

⁵ İsmail Kemal Bey, 1878 yılında Balkanlar'ın Osmanlı Devleti'nden kopma tehlikesi üzerine kurulan Prizren Birliğinin öncülerindendir. Arnavut milliyetçisi olmakla birlikte Arnavutluk'un Osmanlı ittifadında güçlenip yaşayacağına inanmaktadır (Birecikli, 97-98.s.). Avlonyalı İsmail Kemal'in II.Meşrutiyet'in ilanından önce 1870-1908 yılları arasındaki siyasi faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Birecikli, 95-122.s.

Yakup Kadri de *Zoraki Diplomat*'ta Draç'ın tabii güzelliklerine yer vererek beyaz kumsalından, berrak denizinden, yeşil tepelerinden bahseder (Karaosmanoğlu, 67.s.). Draç ile Tiran arasındaki yolda kendisini Ege'de gibi hisseden yazar, "Hafif inişler yokuşlar, serin derecikler, sağlı sollu küme küme korular, beyaz badanalı evleriyle küçük küçük köyler, bana hep çocukluğumun geçtiği o yerleri hatırlatıyordu" (Karaosmanoğlu, 68.s.) diyerek coğrafyanın güzelliğinin kendi ruhundaki tesirini tarife çalışır. Ayrıca yol boyunca rastladığı köylülerin samimi tavırlarına, temiz ve düzgün giyimli olan dış görünüşlerine de değinerek halka dair bilgiler verir. Arnavut halkının yakınlığı karşısında Arnavutluk'a hemen ısınan yazar, gezip gördüğü şehirleri Anadolu şehirleriyle özdeşleştirerek iki ülke arasında bağlantılar kurar:

"Tiran değil ama, İşkodra, Berat, Elbasan, ve hattâ bizim 'Akçahisar' adını verdiğimiz meşhur İskender Bek'in köyü 'Kuriya', sanki çocukluğumun geçtiği Manisa'nın bir kazası veya nahiyesi idi. Yalnız, kerpiçten beyaz badanalı duvarları, ufacık bir delikten aşağı sarkıtılmış sicimlerle açılan kapıları ve cumbaları ve pencerelerinin kafesleri; yalnız, sokaklarının kaldırımları ve avlularının içindeki çeşmeleriyle değil; buralarda oturanlarla da tıpkı tıpkısına Manisa'yı, Alaşehir'i, Akhisar'ı andıran Osmanlı kasabaları..."(Karaosmanoğlu, 90.s.).

Esat Toptani'nin kızkardeşinin evine misafir olan yazar, gördüğü ilgiyi, samimiyeti, izzet ü ikramı anlatarak Arnavutların misafire yakınlığını Anadolu insanının misafirperverliğine benzetir (Karaosmanoğlu, 91.s.). Tiran dışındaki kasabaları "Anadolu'nun eski taşra hayatı" olarak tanımlamasına karşın, Tiran'ı ise "modernize olmağa çabalayan bir Batı Anadolu kasabası" (Karaosmanoğlu, 69.s.) olarak adlandırıp şehrin genel görünüşü ve şehirleşme hızıyla ilgili bilgiler sunar, ayrıca yazılarında ikamet ettiği elçilik binasını da tanıtır.

Arnavutluk coğrafyası tabii güzellikleri ile Ekrem Bey'in, Ahmet Şerif'in, İsmail Kemal Bey'in, Yakup Kadri'nin ve Kazım Nami Duru'nun eserlerinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yazarlar coğrafyanın yer şekillerine, iklim ve bitki örtüsüne kendi gözlemleri çerçevesinde yorumlar yapmıştır.

II. Arnavutların Mizacı ve Aile Yapısı

Arnavut halkının karakteristik unsurları; fiziksel yapısı ve psikolojik özellikleri eserlerde yer alan bir diğer husustur. Arnavut halkının kendine has özelliklerinden yola çıkan yazarlar, psikolojik ve sosyolojik çıkarımlarda bulunarak coğrafya ile insan arasında ilişkiler kurmuştur.

Avlonyalı Ekrem Bey'in Arnavutluk ile ilgili olarak en çok değindiği hususlardan biri de hiç şüphesiz Arnavutlardır. Kâh coğrafyadan yola çıkarak kâh yaşanan bir olaydan ilham alarak Arnavutların karakteristik özellikleri eserde geniş yer alır. "Şkiptar Seyahati" bölümünde yaşanan bir olaydan hareketle bölge halkının mizacına dair okuyucuya bilgiler sunulmaktadır. Yazar, bölge halkının oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu belirttikten sonra, maddi olarak varlıklı olduklarını fakat çalışmayı sevmediklerini de vurgular:

"Debar (Diber) [Debre] çok ilginç bir bölgedir. Bizim dönemimize kadar (güneydeki Laberi'de olduğu gibi) paralı askerlik mesleği burada çok yaygınlaşmıştı. Ancak Laberililerle kıyaslayınca Debarlılar daha varlıklıdır, çünkü Drin vadisi bu sayıca kalabalık, gayet uyanık, ancak çalışmaktan pek hoşlanmayan nüfusu besleyecek kadar ekmeğe sağlar. Burada çok az sayıda entelektüelde millî aidiyet duygusuna rastlayabildim –ancak onlarda da bu duygu çok güçlüydü.- Halk kitlesi sadece, Debar bölgesinin dünyada çok önemli bir rol oynadığını ve 'önemli bir milleti' barındırdığını biliyordu" (Ekrem Bey, 288.s.).

Halkın millî duygularına bağlılığı hususunda da görüşler beyan eden yazar, Sırp ve Bulgarlar karşısında ne derece korkusuz olduklarını yine bir Debreli'nin ağzından anlatır. Yaşanılan kargaşayı anlatan Debreli'nin Arnavut halkını yücelttiği

görülmektedir. Eserin “Viyana’da Theresianum’da” adlı bölümünde de Arnavutların mizacına dair cümlelere rastlamak mümkündür. Ekrem Bey, Arnavutların yaptığı el işlerinden hareketle onların karakteri üzerinde çözümler yapar:

“Bugün Arnavutluk’u ve Arnavut halkına bakınca, bu değerlerin nasıl ve nereden çıktığını anlamak güçtür. Çöküş döneminde Arnavutluk halkının yaşadığı sefaleti, varlıklı sınıflar arasında da rastgeldiğim sanat ve güzellik anlayışı yoksunluğunu gördüğümüz zaman; bu halkın Osmanlı feodal yönetimi altında Yakın Şarkın en gösterişi seven, en müreffeh ve şövalye ruhlu halklarından biri olduğuna, ancak idari ve sosyal düzenin yeniden yapılandırılması esnasında önce bir avuç dilenciye, sonra da yozlaşmış yarı cahillerden ve dik kafalı bağınazlardan oluşan bir ‘bulamaca’ dönüştüğüne inanmak zordur” (Ekrem Bey, 68.s.).

Ekrem Bey, Arnavutların vefasını örneklendiren olaylar da anlatır. Arnavut subaylarının Jön Türklere karşı koyma çabasından hareketle Arnavutların, Osmanlı’ya karşı beslediği minnet duygusunu vurgular:

“Sultana uzun süreden bu yana hizmet vermekte olan Hassa Alayı’nın en yüksek rütbeli subaylarından oluşan bir heyeti hükümdara göndererek, ondan yaklaşmakta olan Jön Türklere karşı koyma izni istemesi de Arnavutlar için karakteristiktir. Yaşlı Mareşal Tahir Paşa, tüm Arnavut subaylar adına şöyle diyordu: ‘Bizi otuz yıldır bugün için besledin; sakın seni savunmamıza engel olup üzerimize zillet getirme, yüzümüzü karartma !’ İşte bu tam Arnavutça’ydı –ekmek yediği kapıya minnet borcu duygusu” (Ekrem Bey, 238.s.).

“İlk Arnavut İhtilalinden Sahneler” bölümünde Jön Türklerin Arnavutları silahsızlandırma çabalarının ne büyük bir kargaşaya sebep olduğu anlatılır. Arnavut erkeği için silahın çok kıymetli olduğu, silahın kaybedilmesinin şeref kaybedilmesi ile eşdeğer tutulduğu söylenir: “Silah onun için maddi kıymetinin yanı sıra, erkeklik kavramıyla yakından ilişkili karmaşık bir ahlaki değere de sahipti: Silahı elinden alınan biri, bunu yapan kim olursa olsun, şerefini yitirmiş demektir!” (Ekrem Bey, 243-244.s.). Yazar bu durumun Ortaçağ Avrupa şövalyeleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Silahı kutsal kabul ederek canları pahasına koruma inancı Ekrem Bey’e göre Arnavutların şövalye atalarından gelmektedir. Eserin “Şkiptar Seyahati” bölümünde de aynı konu üzerinde durur, vahşi Arnavutluk’un medeni, insancıl insanlarından övgüyle bahseder:

“Dünyanın hiçbir halkı, kanlı bir şekilde bastırılan iki isyandan sonra vilayet başkentini ele geçirmek gibi bir başarı kazandıktan sonra, askerî bir düzen ve yasal bir hiyerarşi yokken, bir zorbalığın sonuçlarından korkması gerekmezken, bir yandan cemaatinin çıkarlarını korumaya çalışırken, çoğu kez çocukça bir masumiyetle, mendiline düğümlediği belki son kuruşunu çıkartarak fırından ekmek peynir alan, ‘Vahşi Arnavutluk’un bu fakir köylüleri kadar parlak, medeni, insancıl davranmamıştır. Şövalye ruhlu özellikleri ve eylemleriyle Avrupa’nın kahramanlık efsanelerinin son şarkısını söylediği için o zamanlar da şimdi de bütün kalbimle bağlı olduğum bu olağanüstü halkın tarihi, küçük ve büyük liderlerinden yana, özellikle de yabancı kültürlerle temasları sonucu, vârisi oldukları meziyetleri kaybetmiş olanlar, söz konusu olduğunda- bir türlü yaver gitmedi!” (Ekrem Bey, 292-293.s.).

Yazar, Arnavutların meziyetlerini anlattıktan sonra yabancılaşıma ve millî benliğini kaybetme konusunu tartışır. Dünyadaki pek çok millet gibi Arnavutlar da yabancı kültürlerle yakınlaştıkça öz benliklerini kaybetmiştir (Ekrem Bey, 293.s.). Hatıratında Arnavutların bu özelliklerinin yanı sıra maddi ve manevi düzene, disipline tahammül edemediklerine de değinilir (Ekrem Bey, 304.s.). Ekrem Bey, kendi mizacından yola çıkarak Avlonyalıların ulaşılmaz, mağrur, çekingen ve resmi bir karaktere sahip olduğunu belirtir (Ekrem Bey, 26-27.s.). Ayrıca şövalye ruhlu Arnavutların demokratik ve uygar olmadığını, ancak kahraman, sempatik ve asil oldukları görüşünü de savunur (Ekrem Bey, 80.s.). Arnavut halkının Osmanlı İmparatorluğu’na ne derece sadık olduğunu, dost gördükleri Türkleri sırtlarından vurmaya asla düşünmediklerini şöyle

anlatır: “500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’na sadakatle hizmette bulunmuş, bazen onunla kavga etmiştik; ancak bize ister iyi ister haksız muamele edilmiş olsun, onu kendimizin ya da yabancıların çıkarları için asla sırtından vurmazdık” (Ekrem Bey, 316.s.). Arnavutların sadakat hissi hatıratın pek çok bölümünde tekrarlanmaktadır. Halkın bağımsızlığına düşkünlükleri ve hükmetme dürtüleri de yine değinilen meziyetlerinden biridir: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Arnavut’un olmadığı neresi var ki, diye geçirdim aklımdan. Tabiat şartlarından daralarak, uzlaşmaz karakterlerinin baskısı altında bunalarak, doğuştan sahip oldukları hükmetme dürtüsünü, belki ayrıca sükûnet arzusunu yabancı yerlerde tatmin etmek üzere vatanlarından ayrılmak zorunda kalıyorlardı” (Ekrem Bey, 124.s.). Arnavutluk’un Laberi şehrinden yola çıkan yazar, yöre halkının olumlu özelliklerini sıralarken olumsuz gördüğü taraflarını anlatmaktan da çekinmez. Bu konuda Laberi halkını anlattığı yazısını örnek olarak vermek mümkündür. Bu yazıda Ekrem Bey, halkın savaşçı ruhunu, gururlu yaratılışını övgüyle anlatırken tembellik, kaprislilik ve inatçılık gibi özelliklere sahip olduğunu da söyler:

“Özelde Avlonya, genelde de Laberi, sürekli fırtına altındaki idaresi zor bir gemi gibiydi. Yöre halkının çok güzel, şövalye ruhlı özellikleri yanında bin yıllık bir savaşçılık terbiyesi ile paralı askerlik geleneğinin mirası olan çok çirkin alışkanlıkları da vardı: mağrur, öfkeli, kendini beğenmiş, haris, kaprisli, tembel ve asosyal, aynı zamanda olağanüstü cesur, fedakâr, misafirperver, inatçı ve sadıktılar. İki bin yıllık ya da daha da eski tarihleri, onların asil yaradılışlarının canlı bir kanıtıdır. Roma devrinde Konsül Aemilius Paullus’a karşı (M.Ö. 168) savaşmış, Bizans devrinde en aşırı ayrılıkçı hareketlere -Epir despotluğu öncesinde ve sonrasında- katılmış, sonra Türk ve İtalyan egemenliğine muhalif olmuşlardı. Ancak ülke daima nispeten zengin olmuştu; geçen asrın ortalarına kadar paralı askerlik önemli bir gelir kaynağı idi; Laberi bölgesinden 1000 kadar paralı asker Türkiye’de, Mısır’da ve Venedik’te daimi görevdeydi. Avlonya ve civarında, tüm yöreye varlıklı, asil bir hava veren, 200 ila 300 zengin aile vardı” (Ekrem Bey, 184-185.s.).

Yazılarında Arnavut halkının intikam dürtüsüne de temas eden Ekrem Bey, halkın kin tutmaya meyilli olduğunu söyler; hatta bu konuyu halk arasında yaygın olan bir söyleyişle somutlaştırır: “ ‘Babamın ölümünden duyduğum acıya katlanırım, yeter ki anneni dul göreyim!’ Kendisini haksızlığa uğramış ve aşağılanmış hissettiğinde Arnavut halkının doğal intikam dürtüsü işte bu kadar vahşidir” (Ekrem Bey, 272.s.). Yine intikam konusunda Arnavutların hassasiyetini aktardığı bir bölümde yazar, geleneksel hukukun uygulanamadığı yerlerde özellikle güçlü ailelerde cinayetin failinin değil; onun siyasi dostlarının en fazla temayüz edeninin intikam nesnesi olarak seçilmesinin bir “töre” niteliği kazandığını da belirtir ve bunun sebebinin şöyle açıklar: “Çünkü eğer katil ‘küçük bir adam’ ise kimse maktulün intikamının ‘şanına yaraşır bir şekilde’ alınmış olduğunu söyleyerek övünemeyecekti” (Ekrem Bey, 240.s.). Arnavutların ülke yönetimindeki meziyetlerini de hikâyeler vasıtasıyla anlatan yazar, ülke hükûmetinin idare tarzı mevzu bahis ise kendilerinin oldukça düzensiz ve kanunsuz olduğunu söyler. Öyle ki bu istikrarsızlık bir yaşam stili halini almıştır (Ekrem Bey, 194.s.). Eserinde Arnavut kadınlarının meziyetlerine de yer veren yazar, “vahşi, kaba saba, dediğim dedik” Arnavut kadının ev hanımlığındaki başarısı ve millîlik gibi özelliklerinin tüm olumsuz taraflarını kapattığını düşünmektedir (Ekrem Bey, 88.s.). Arnavut kadınlarının ailede söz sahibi olması, sosyal konumlarının Türklere nazaran daha üstün bulunması da konu dâhilindedir. Kadının, evde erkek olmadığı zaman mülkün idaresini ele alarak iç ve dış meselelerde aileyi temsil etmelerinden bahseden yazar, cariyelik usulünün Arnavutlar arasında kabul görmediğini de belirtir. Türklere kadına bakışıyla Arnavutlarınkini karşılaştıran yazar, Arnavut toplumunun medeni hukuk anlayışı hakkında uzun uzun konuşur (Ekrem Bey, 83-85.s.). Yazar, tarafsız bir bakış açısıyla halkı tüm yönleriyle okuyucusuna tanıtır. Arnavutların kişisel özelliklerini objektif bir bakışla sunma gayretinde olduğu için halkın beğendiği meziyetlerini yüceltirken beğenmediği taraflarını ise eleştirel bir tavırla ele almıştır.

Yılmaz Çetiner, *Bilinmeyen Arnavutluk* eserinde Arnavutların yaşadığı zorluklara rağmen taviz vermeyen onurlu duruşunu konu edinir. 1956'da 1 milyon 625 bin nüfuslu Arnavutluk'ta büyük bir ekonomik kriz baş gösterdiği günlerde, Amerikalıların yardım teklifine Arnavutlar ret cevabı vermişlerdir. Muhtaç duruma düşüp yardım dilenmektense gerekli önlemleri alıp kendi başlarının çarelerine bakacaklarını söylerler. 1960'ta Sovyet Rusya'nın Arnavutluk'taki yatırımlarına da temkinli yaklaşan Arnavutlar, bu durumun iç işlerine karışmak demek olduğunun bilincindedirler. Ruslarla yaşanan siyasi gerginliği detaylarıyla yansıtan yazar, Rusların tehditlerine rağmen onların boyun eğmediklerini anlatır. Bu tarz örnekler vasıtasıyla büyük devletlere kafa tutan Arnavutluk'un dış politikasında "millî gurur ve haysiyeti" ön planda tuttuğunu vurgulamaktadır (Çetiner, 3-5.s.). Karınca kararınca geçinmeyi, kendi yağlarında kavrulmayı ilke edinen Arnavutların sözlü kültür ürünleri olan atasözleri dahi bu meziyetlerini örneklemiştir. "Biz kendi ayaklarımızla yürümek istiyoruz, biz ayağımızı yorganımıza göre uzatırız, alemin beygiri insanı yarı yolda bırakır..."(Çetiner, 38.s.) gibi atasözleri halkın karakterini de ortaya koymaktadır. Ayrıca halkın karakterine dair saptamalarda bulunduğu satırlarda yazar; Arnavutluk'u "âni feveran eden, sert ve ateşli mizaca sahip insanların yaşadığı tipik bir Balkan ülkesi" olarak gördüğünü itiraf eder (Çetiner, 84.s.). Bu fevrî karakterli insanlar için silah namus, "Arnavutluk köylüsünün en şerefli süs eşyası"dır ki yazarın deyişiyle; ekonomik durumu iyi olmayan Arnavut bile ne yapar eder, gerekirse öküzünü satar ve yeni çıkan silahı alır (Çetiner, 47-48.s.). Yine eserde, Arnavutların aile yapısına ve halkın karakteristik özelliklerine dair gözlemlere rastlamak mümkündür. Arnavutluk'ta toplumun temelini ailenin teşkil ettiğini vurgulayan Çetiner, ailelerin çok çocuklu olduğunu ve çekirdek aile yapısından uzak büyük aile modelinde yaşamayı benimsediklerini söyler. Ailenin otoritesini en yaşlı erkek kurar ve elden ayaktan düşünce kendi kararıyla çekilerek evin idaresini diğer "en yaşlı erkek"e bırakır. Ailede kadın oldukça değerlidir ve erkeğin yokluğunda evde söz sahibidir: "Arnavut aileler kadına çok değer verirler, onu büyük kuvvetle sayarlardı. Kan dâvası sırasında öldürülen erkeklerin işlerine kadınlar bakardı. Hayat şartlarının ağırlığı yüzünden kadınlar çabuk çöküyorlardı umumiyetle... Çocuk bakımı, ev işi ve nihayet tarlada çalışmak kolay değildi" (Çetiner, 50-51.s.). Evlilikler de aileler arası anlaşmalarla yapılmaktadır. Ayrıca evlenenlerin aynı hayat seviyesinden olmasına dikkat edilir. Yuvada sıkı bir disiplinin hâkim olması toplumda aileye verilen önemi açıklamaktadır (Çetiner, 51.s.).

İsmail Kemal Bey'in hatıratında da Arnavut halkının ailevi yapısına ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Arnavutluk'ta aile bağları son derece güçlüdür. İsmail Kemal Bey'in ifadesiyle; aile reisi, evin efendisi olmakla birlikte zorbası değildir. Ailede demokratik bir düzen söz konusudur, kararlar ortaklaşa alınmakta ve uygulanmaktadır. Çekirdek aileden ziyade büyük aile modelinin hüküm sürdüğü bu topraklarda aynı çatı altında ya da aynı muhitte yaşayan, mensupları altmış, seksen kişiye çıkan aileler mevcuttur⁶.

⁶ Ailenin bu derece önemli olduğu Arnavutluk'ta "aile" kelimesinin Arnavut dilinde başka dillerden çok daha geniş anlamları vardır: " 'Fis' kelimesi, aynı gövdeden gelen bir aile grubunu ifade ederken, 'far' kelimesi, bu ailelerin birinin ve çoğunun mensupları arasındaki daha sıkı bağı kastetmektedir. Bu aile bağlarına çok itibar edilir, öyle ki, Müslüman olsun Hristiyan olsun, aynı köyün sakinleri arasında asla evlilik olmaz. Bir yörenin idare yetkisi, o yörenin en önemli ailesinin en yaşlı mensubundadır. Onun danışmanları da diğer ailelerin en yaşlı üyelerinden oluşur. Yukarı [Kuzey] Arnavutluk'un dağlarında yaşayanlar gibi bazı aşiretlerde, asil reisler 'voyvodolar' veya 'bayraktarlar'lardır ve bunların meclisleri, sayıları aile sayısına göre değişiklik gösteren yaşlılardan oluşmaktadır. Onlardan sonra 'dovran'lar (veya kefiller) ve 'coybar'lar (bir tür mübaşir) gelir. Reisler ile meclisleri veya dağlık kesimlerde voyvodalar ile bayraktarlar, bağlı oldukları yörenin menfaatlerini gözetir ve kanunu uygularlar. 'Dovranlar', bir cinayet işlendiğinde veya bölge çıkarları tehlikeye girdiğinde, bir araya gelip meclis fikir danışırlar. Ayrıca,

Kadına verilen değer de yine hatıratla karşılaştığımız ailevi konulardandır. Aile içinde kocasına bağlı olan kadın, kamu hayatında hürdür, gerek ailevi mevzularda gerekse memleket meselelerinde fikrini söylemekten çekinmez. Ayrıca kadının kendi güzelliğinden ve asaletinden ziyade, doğurduğu erkek çocuklarıyla ve onların yetenekleriyle övünmesi de yine ilgi çekici bir noktadır. Çok çocuklu anne toplumda büyük itibar görmektedir. Kadının toplumsal hayatta, hatta savaş uğurlamasında eşiyile birlikte görünmeme durumu ise onun özgürlüğünü kısıtlamaktan çok, saygınlığını arttıran bir husustur:

“Tüm bu ayrıcalıklarına rağmen Arnavut kadını insanlar arasında asla kocasıyla görünmez. Çetinlik vasfını, harp seferlerinde kocasını uğurlama noktasına kadar ileri götürür. Ancak, işgalden olsun, hükümetin keyfi bir uygulamasından olsun, ülkenin tehlikede olması halinde, ortalığı ayağa kaldırıp erkekleri müdafaaya ya da isyana ilk kışkırtanlar kadınlardır” (İsmail Kemal Bey, 256-257.s.).

Arnavutların sosyal hayattaki ilişkilerine ve karakteristik özelliklerine dair pek çok bilgi veren yazarın kendisinin de bir Arnavut olması bu bilgilerin öznel bir değerlendirmeye dayalı olduğunu da göstermektedir.

Ahmet Şerif'in Arnavutluk'ta gezdiği her kasabada üzerinde en çok durduğu konular tabiat ve insandır. Arnavutların karakterini beğenen yazar, bir çok yerde halkla ilgili olumlu görüşler sunar:

“Arnavutlarda en fazla takdir edilecek şeyler, birlik, nefse güven, onur duygularıdır. Onların ne kadar birlik olduklarını bize olaylar da isbât ve izâh eder. Bu, tabii bir duygudur. Fakat, biz, bunu lehimize, vatan ve milletin selâmeti yönüne kullanabilmeliyiz. Nefse güven ve onur duyguları ise, her Arnavudda tam bir açıklıkla görülür. Arnavud, hayâta karşı, boyun eğmez, dâimâ cesûrdur. Çalışmaktan, işlemekten yılmaz. Fakat, kendisine iş gösterilmelidir. En âdi, en fakîr görünen birinin onurunu yaralayacak bir söz söylemekten, bir davranışta bulunmaktan, uzak durunuz. Çünkü, o, derhâl, karşınızda bir arslan kesilir” (Ahmet Şerif, 24.s.).

Arnavutları namuslu, dürüst, mert ve adil bulan yazar, eserin pek çok bölümünde halkın mizacına dair görüşlerini beyan etmiştir. Ayrıca, kitabının İpek'e ayrılan bölümünde Yakova halkını çalışkan ve işgüzar bulurken İpek halkının zeki fakat tembel olduğunu düşünür. Yazar; bir gazeteci nesnellığı ile halkın beğendiği yönlerini söylerken beğenmediği taraflarını açıkça belirtmekten çekinmemiştir.

Yakup Kadri de eserinde Arnavut halkının beğendiği taraflarını sıralayarak onları yüceltir. “Çok defa aramızda göz yaşartıcı dostluk sahneleri bile oluyordu. Bir gün Elbasan civarında ihtiyar köylülerden biri, ağır ağır arabamıza yanaşmış ve ay yıldızlı kırmızı bayrağı ‘Osmanlı, Osmanlı!’ deyip alına, yüzüne, gözlerine sürerek öpmüştü” (Karaosmanoğlu, 70.s.) gibi cümlelerle Arnavutların Türklere karşı olan sevgisine yer veren yazar, Arnavut köylüsünü temiz, yüce gönüllü, asil ve mert bulduğunu belirtirken Kral Zogo hükümetinin teşkil ettiği resmî Arnavutluk'u ve bunun dayandığı yüksek sınıfı paraya düşkün, savurgan ve riyakâr bularak eleştirir:

“Öyle ya, Avrupa'nın burnu dibinde kurulan bu genç krallık, iç idareyi keyfilige, zorbalığa; dış politikayı ecnebi köleliğine bağlayan bir hükümet sistemini, Yıldız Sarayı ile Babı-Âli'den başka nereden bulup çıkarabilirlerdi? Üstünde hüküm sürdüğü halkın fakara çocukları kendilerine can ve gönülden yapılmak istenen ihsanı ellerinin tersiyle iterken bu devlet, bir avucunu Doğu komşusuna, öbür avucunu Batı komşusuna açarak durmadan para dilenmek zilletini kimden öğrenmişti? Evet; milletin tortusu, bir vakitler bizde olduğu gibi, burada da suyun yüzüne çıkmış bulunuyordu. Asıl cevher, yurdun hâlis evlâtları, o, yürekleri, beyaz mintanları kadar lekesiz köylüler; o, elleri yüzleri, tertemiz altın başlı

ihtiyaç halinde silahları kuşanma çağrısında da onlar bulunur. Ailenin en yiğit ve etkili mensupları arasında seçilen ‘coybarlar’ın görevi ise meclisin kararını uygulamaktır” (İsmail Kemal Bey, 256-257.s.).

çocuklar, gene bir vakitler bizde olduğu gibi, bu bulanık köpüğün altında görünmez hale gelmişti”(Karaosmanoğlu, 71.s.).

Halkın aç gezdiği halde kimseden bir lokma ekmek istememesine karşın, siyasetçilerin kah Sırpların kah İtalyanların peşinden giderek ülkenin şerefini ayaklar altına alması yazarın tenkitlerine hedef olur.

Avlonyalı Ekrem Bey, Ahmet Şerif, Yakup Kadri ve Yılmaz Çetiner’in eserlerinde Arnavutların mizacına uzun uzun yer verilmiştir. Halkın aileye verdiği değer ve ailevi gelenekleri de eserlerde anlatılan konulardandır.

III. Arnavutluk’un Kültürel Yapısı

Anı türündeki bu eserlerde Arnavutluk’un coğrafi yapısı ve Arnavut halkının karakteristik özellikleri dışında ülkenin kültürel öğelerine ve halkın sosyal hayatına dair ayrıntıların da ön planda olduğu gözlemlenmektedir. Eserlerde hem tarihî-turistik mekânlarla, hem gelenekler ve göreneklerle, hem sosyal hayatı yansıtan eğlence anlayışı ve yemek kültürüyle Arnavutluk’un folklorik değerlerine yer verilmiştir.

III. I. Tarihî ve Turistik Mekânlar

Yazarlar, tarihî ve turistik mekânları ele alarak Arnavutluk’u tüm yönleriyle tanıtmayı hedeflemiştir. Ülkenin tabii güzellikleri ve tarihsel dokusuyla ünlü yerler anılara konu olmuştur.

Ekrem Bey’in eserinin “Arnavutluk’a Geri Dönüş” bölümünde şehrin tarihî dokusunu yansıtan turistik mekânların adına rastlanmaktadır. Yazar, etnolojik ve arkeolojik açıdan ilginç bulduğu Kurvelesh bölgesini anlatırken Gusmar, Golem, Progonat civarında görülebilen Bizans dönemine ait kalıntıların araştırılması gerektiğini düşünür. Nivice köyünün üst tarafında yer alan “Qytez” (Küçük Şehir) adıyla anılan küçük bir yaylada bulunan tarihî kalıntılarla ilgili bilgi de verir (Ekrem Bey, 196.s.).

Ekrem Bey’in eserinde Arnavutluk’un mimari anlayışını örneklendirecek parçalara da rastlamak mümkündür. Vardar Vadisi’nin çıkışında bulunan Bardovci Sarayı’ndan övgüyle söz eden yazar; bu mimari yapının 18. asır Türk-Balkan yapı sanatını ustalıkla yansıttığını düşünür:

“Etrafı çok sayıda savunma kulesinin sıralandığı bir duvarla çevrili olan üç katlı saray, dört hatta beş katlı kuleleriyle iç avluda, güzel bir bahçenin ortasında bulunuyordu. Zemin kat güzel, kesme taşlardan, üst katlar ahşap ve (bağdadî veya çatma tabir edilen) harçtandı. İçi ve dışı dikkate şayan motiflerle bezeliydi. Canlı renkli dış süslemeler 15. asır Floransa yapılarını, odalarla salonların –şatonun 30 odası vardı- iç süslemeleri ve oyma işlemeli ahşap kısımları Bizans –Balkan sanatını çağırıyordu. Burada Debrelî ustaların çalıştığı belliydi. Ne yazık ki bu ustalar kendileriyle aynı kıratta halefler yetiştirmemişlerdi” (Ekrem Bey, 291.s.).

Yazar, geç dönem Bizans yerleşimi olan antik bir köyün (villa) büyütülmesiyle oluşan Taragjas’ın civarındaki tarihî kaleye de değinir. 1600’lü yıllarda korsan saldırılarıyla terk edildiği düşünülen Kalaja Gjomoçarit adlı bu kalenin tarihi, Bizans dönemine dayanmaktadır: “Köyün altındaki sahilde, Kalaja Gjomoçarit (Gjon Boçari) adı verilen terk edilmiş (içinde kimsenin oturmadığı 40 ya da 50 taş kulübe bulunan dairevi surlarıyla) bir kale bulunuyordu. Sur kalıntıları Bizans dönemine, evler ise Türk dönemine aitti” (Ekrem Bey, 209.s.). Arnavutluk’un mitolojik karakterli Glose Burnu civarında bulunan yazıtlar da 2000 yıllık denizcilik tarihinin önemli vesikalarıdır. Taşa kazınmış yazıtların bulunduğu dev bir kaya duvarındaki dilek, adak niteliğindeki yazılar halkın inanışlarını yansıması açısından oldukça önemlidir. Bu tehlikeli alanda denizcilere yardım etmesi için “Yunan rüzgar Tanrısı Aeolos”a, “Arnavutların kötü

deniz cini Mem Lubija"ya ve bir Hristiyan azizine adanmış dilek ve rica yazıları bu bölgenin tarihsel güzelliklerinden birini teşkil eder (Ekrem Bey, 198.s.).

III. II. Kılık-Kıyafet

Arnavut halkının giyim kuşamı ülkenin kültürel yapısının önemli bir parçasını oluşturur. Folklorik nitelik gösteren giysilere de eserlerde yer verilmiştir.

Ekrem Bey'in hatıratında Arnavutluk'un folklorik değerleri arasında gösterilebilecek bir unsur olan kılık ve kıyafete dair ayrıntılara yer verilir. Yazar, hizmetkârlarını tanıtırken Arnavutların geleneksel kıyafetlerine dair bilgiler sunar:

"Zyver Bey uzun boylu, iri yarı ve sarışındı; üzerinde görkemli bir geleneksel halk kıyafeti, erguvan renkli, simli kadife yelek, dolaklar, kalçalarında bembeyaz fistan, omuzlarında kırmızı astarlı siyah yün pelerin, belinde de altın kakmalı tabancalar bulunurdu. Sanki bir Rönesans tablosundan fırlamış sahici bir Lorenzo il Magnifico! Buna karşın Hamza Ağa oldukça gösterişsizdi: ufak tefek, kara kuru, dağ köylülerinin geleneksel halk giysileri içinde, gri dolaklar, gri yün hırka, koyun postundan manto, kenarları siyahla çevrilmiş, boyanmamış deriden basit bir kemer, bu kemerde gümüş kakmalı olmayan ama kaliteli iki silah ve bir yatağan -tıpkı bir çobanın veya eşkıya reisinin olması gerektiği gibi" (Ekrem Bey, 78-79.s.).

Yılmaz Çetiner de Ekrem Bey gibi, *Bilinmeyen Arnavutluk*'ta Arnavutların folklorik giysilerine yer ayırır. Özellikle köylerde eski usul ve âdetlerin giyim tarzında da korunduğunu belirten yazar, her bölgenin kendine has farklı kıyafetleri olduğunu söyler:

"Her şehrin, her köyün ayrı renk ve ayrı şekilde giyimi vardı... Hattâ bundan, kadınların kız mı, dul mu olduğunu bile anlamak mümkündü. Şalvarlarının paçasına bir takım işaretler koyuyordu Arnavut kadınları... Ve saçlarını alınlarına doğru kâhküllü kesiyor, parlaması için bir takım nebatî yağlar sürüyorlardı.

Kendilerine değişik giyim teklif edildiği zaman ananelerine bağlı bu kadınların sözleri şu oluyordu ekseriya;

_"Biz anamızın giydiği kıyafeti değiştirmeyiz!..."(Çetiner, 85-86.s.).

Arnavutların geleneklerine bağlılıklarını ananevi kıyafetlerini değiştirmemelerinden de anlamak mümkündür. Türklerin Arnavutlarla tarihî, sosyal ve ticari bağlarının yanı sıra kültürel bağların da olduğunu söyleyen yazar, ihraç edilecek Türk filmleriyle de bu bağların perçinleneceğini düşünmektedir. Nitekim eserin pek çok bölümünde Arnavut-Türk kardeşliğine temas edilmektedir. Yazar bu ülkede Türk olduğunu söylediği her yerde büyük ilgiyle ve sevinçle karşılanmaktadır. Bu durum özellikle Arnavut bir subayın ağzından "Türk-Arnavut kardaş... Hep Müslüman..." (Çetiner, 59.s.) cümleleriyle de vurgulanmaktadır.

Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım'da bölge halkının giyim kuşamına yer veren Kazım Nami Duru da erkeklerin ve kadınların giysilerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder:

"Erkekler, beyaz don üzerine, yine beyaz dizleri biraz aşan eteklik giyer, bellerine kalm kuşak sarar, sırtlarına da mintanlarının üzerine, kolsuz kara bir (coka) alırlardı. Kadınlar diz kapaklarından topuklarına yakın bir ferace, bunun altına paçaları kılaptanla işlenmiş şalvar giyerler; başlarına cıvalı düzgünle beyaz boyadıkları yüzlerine yapışan bir yaşmak takarlardı. Onun için kadınların da, erkeklerin de dişleri kapkaraydı" (Duru, 5.s.).

Kadınların erkeklerle münasebeti üzerinde de duran yazar, sevgililerin Arnavutluk'ta rahat görüşüğünü, kadınların özgür olduğunu söyler.

Kazım Nami Duru, Ekrem Bey ve Yılmaz Çetiner eserlerinde halkın kılık kıyafetiyle ilgili tasvirlerde bulunmuş ve Arnavutluk'un kültürel yapısına dair örnekler sunmuştur.

III. III. Gelenek ve Görenekler

Arnavutların kültürel değerlerini en açık bir şekilde ortaya koyan unsurlar, halkın gündelik yaşamını süsleyen ve millî benliğini oluşturan gelenek ve göreneklerdir. Âdetleri oldukça geniş ve köklü olan Arnavutların kültürel değerleri eserlerde geniş yer bulmuştur.

Ekrem Bey'in eserinde halkın gelenek ve göreneklere Arnavutluk'a dair üzerinde durulan hususlardan biridir. Misafire değer verme, saygıda kusur etmeme de Arnavut halkının önde gelen geleneklerindedir. Yazara göre; Arnavutluk'ta değer görebilmek, "Büyük Bey" olabilmek ve "Büyük Kapı" ünvanını hak edebilmek için misafirperver olmak gereklidir (Ekrem Bey, 32-33.s.). Yazar bu konuya ilişkin "Avlonyadaki Çocukluk Yılları" bölümünde hikâyeler vasıtasıyla Arnavutların misafirlik anlayışını somutlaştırmaya çalışır. Kendileri de "Büyük Kapı" sıfatıyla Arnavutluk'un en tanınan ailelerinden biri olarak misafirperverlik meziyetine sahiptirler. Şehre bir yabancı geldiğinde kalacak doğru düzgün bir han, otel bulamaz. Çünkü "Büyük Kapı"lar gece gündüz açık olarak her daim misafiri kabule hazırdır. "Ben bizim evimizde bahçenin ve evin ana kapılarının kapalı olduğuna asla şahit olmadım. Her dileyenin hiçbir formaliteye tâbi olmadan içeri girebilmesi için gece gündüz açık tutulurlardı" (Ekrem Bey, 33.s.) diyen yazar, Arnavutluk'un dile getirilebilecek en ağır beddualarından birinin "kapısı kilitlene! (T'u mbyllt dera)" olduğunu da söyler. Hatta Avlonyalıların evinde misafirler için özel odalar, eşyalar bulunmaktadır:

"Eve geceleme için misafir geldiğinde ki bu her gün olurdu, atları ahırlara götürülür, hizmetkârlarına kalacak yer gösterilir, kendisi de dilediği kadar olmak üzere ağırlanıp barındırılırdı. Yukarıda sözünü ettiğim odalarda bu amaçla bulundurulmuş yedek yataklar, geceleri salonlara serilirlerdi. Bu misafirperverliğin ne kadar işe –ve karışıklığa – neden olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu geleneğin daha önceki dönemlerde çok daha büyük ölçekte uygulandığını da unutmamak gerekir. Avrupaî kavramlar ve ekonomik nedenler, bu geleneği önemli ölçüde kısıtlamıştır. Büyükbabam Mustafa Paşa, Sadrazam Âli Paşa'nın (1850-1858) sık sık gecelediği evinde, her gece farklı kategorilerde 300 yatağın misafirler için hazırlandığı anlatırdı. Amcam İsmail Kemal Bey, Avlonya'da ikamet ettiği (1912-1914) bir dönemde, gençliğinde (1850-1960) pazar kurulduğu günlerde (Perşembe) konağımızda 200 kişinin yemek yediğini, biraz da sitemkâr bir edâyla anlatmıştı" (Ekrem Bey, 34.s.).

Evin selamlığında erkek misafire gösterilen hürmet haremde kadın misafire de gösterilir. Evde misafire yapılan hizmetleri anlattıktan sonra yazar, sözü ev sahibinin davranışlarına getirir. Misafire karşı daima güler yüzlü olunması gerektiğini anlattıktan sonra; en ufak bir bıkkınlık, yorgunluk gösterilmesinin büyük ayıp olarak nitelendirildiğini belirtir. Arnavutların misafire gösterdiği ihtimam "Arnavutluk'a Geri Dönüş" bölümünde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Sofranın başköşesinin, yemeğin en güzel bölümünün, etin yağlı kısmının misafire ayrılmadığını anlatan yazar, Arnavutların misafir anlayışını örneklendirmeye devam eder: "Arnavutluk'ta koyunun kuyruğu şeref misafirine aittir; tam dibinden kesilmiş olarak, şekli bozuk bir piramit gibi misafirin önünde yükselir (...) Misafirine yağsız, kuru et ikram etmeye cüret edip 'yüzünü karartacak' olan Arnavut ev sahibinin vay haline!" (Ekrem Bey, 202.s.). Misafirine ikramda kusur eden ev sahibinin cimri olarak algılanacağını ve ayıplanarak itibarını kaybedeceğini belirtir. Misafirin mevkiine, asaletine ve yaşına göre etin yağ oranı değişmektedir. Ayrıca Arnavutluk'ta ev sahiplerinin misafirini yolcu ederken silahla karşılayıp uğurlaması da bir âdet olarak gösterilmektedir. Misafirin önemine göre atılan fişek miktarı da değişmektedir (Ekrem Bey, 204.s.). Arnavutluk'ta akrabalar arası evliliğin yasaklanması konusuna da değinen yazar, bu yasağın geleneksel Arnavut hukukundaki yerini anlatır: "Halk, kan bağı bulunan akrabalar arasında evliliği imkânsız kılan çok katı kurallara, bir tür '*impedimenta matrimonii*'ye [evlenme yasağı] tâbi idi.

Hatta altıncı ve yedinci dereceden kuzenler arasında bile evlilik çok zordu” (Ekrem Bey, 75.s.). Aile içi evlilik Arnavut toplumunda “ahlaksızlık” olarak nitelendirilmektedir. Ancak üst tabakadan aileler arasında bu kural bir nebze de olsa hafiflemiştir.

Laberili kadınların yas tutma âdetleri de yine Arnavutluk’un kültürel değerlerinden biridir. Dul kalan kadının kocasının yasını ölene kadar tutması, oğlunu kaybeden annenin bir yıl boyunca her sabah ağlayarak evladını anması ve siyah elbiselerden çıkmaması “yas tutma” anlayışının bir getirisidir. Yazar, “yas tutma geleneği”ni şu şekilde izah etmektedir:

“Arnavutluk dağlarının, özellikle de Laberi dağlarının kadınları, hayatlarındaki tüm sıkıntıların yanı sıra, bir de kabilenin ‘matemini’ tutmakla görevliydi. Bir dul, tüm yaşamı boyunca kocasının matemini tutardı. Oğlunun (hele tek oğul ise) matemini daha karmaşık bir meseleydi: Bir yıl boyunca her sabah ölünün ardından ağlanması gerekirdi, sonra bu ağlama işi her yıl dönümünde bir yapılır, bu arada ağıt da yakılırdı. Kadın varlıklısı ve çalışmasına gerek yoksa, üç yıl boyunca evinden ayrılamazdı. Bu arada elbette tepeden turnağa siyahlara bürünüyordu. Bu esnada bir başka akraba daha ölecek olursa, matem seremonisine baştan başlanıyordu. Laberi dağlarının kadınlarının ‘matemden’ asla çıkamadıkları, bir gerçektir; özellikle de yaradılışın efendilerinin o dağ yöresinde birbirlerini vurarak vakit öldürdükleri dönemde. Bu nedenle siyah matem giysisi kadınların geleneksel giysisine dönüşmüştür; kızlar ise yas tutmazlar, beyaz ve kırmızı yünlü kumaşlara bürünürler” (Ekrem Bey, 105.s.).

Arnavutların böylesine teferruatlı matem geleneklerinin olması şüphesiz cenazeye saygıdan ileri gelmektedir. Ayrıca “intikam” konusunda hassas olan Arnavutlar, bir kan davası, cinayet... vs. mevzu bahis ise intikamı alınan ölünün ardından yas ayinine farklı bir şekilde devam ederler. Artık yasin yerini sevinç gösterileri alır, ikramlar yapılır, şarkılar söylenir. Bir müddet devam eden bu fasıl sona erince hüznün faslı yeniden başlar:

“Bu arada, bir ölünün ardından ağlamaya, dövünmeye, ancak onun intikamının alındığı günden itibaren başlanır. İntikam alınır alınmaz, ölünün ailesinin kadınları sevinç içinde dans etmeye başlar. Kahramanlık şarkıları söylenir ve tatlı ikramı yapılır. Sonra bu sevinç gösterileri ansızın son bulur, kadınlar sözde bir tabutun etrafına daire şeklinde oturur, on yıl önce vurulmuş olsa dahi, ölünün ardından ağlayıp sızlanmaya başlar” (Ekrem Bey, 105.s.).

Hatıratında, Arnavutların savaş geleneklerine de sözü getiren yazar; savaşta ganimet (plaçka) toplamanın Arnavutlar için bir âdet olduğunu belirtir. Ganimet toplama işi “Code d’honneur”e (şeref yasası) tabiidir. Düşmana ait ne varsa almak takdire şayan bir hareket olarak gösterilir. Ancak kadın ve çocuklara ait mala mülke dokunmak ise adi bir hırsızlıktır. “Tanrı tarafından erkeğin şerefine emanet edilmiş olan el sürülmez varlıklar” şeklinde adlandırılan kadınlara ve çocuklara -düşman dahi olsalar- her Arnavut saygı göstermekle yükümlüdür: “Arnavut inancına göre savaş esnasında düşmanın karısıyla uygunsuz ilişkiye giren biri ‘Merminle vurulacak, kılıçla kesilecek ve hançerle deşilecektir’, çünkü ‘günah ve ayıp, ölümü mknatis gibi çeker’ ” (Ekrem Bey, 315.s.). Ganimet toplama işinde kadınlar ve gençler de Arnavut askerlerine yardım eder. Su ve yiyecek taşır, yaralılara yardımcı olur ve zaferle birlikte ganimetten paylarına düşeni alır:

“Laberi kadınları bu amaçla savaş baltasına (nacak) bağladıkları uzun bir kenevir ipi bellerine dolurlar. Göttürülebilecek her şeyi kaşla göz arasında sırtlarına bağlayıp, bazen saatlerce süren bir yürüyüşle köylerine taşır. Hatta kadınlar kocalarının korumaları altında, çalınan sürüleri bile güderler. Bu tür çok ilginç savaş sahnelerine 1912’de Çameri’de, 1909’da Gilan Karadak’ında, 1910’da Djakovica ve İşkodra Malsia’sında, 1914’te Myzeqe’de neredeyse aynı şekilde şahit olmuşumdur” (Ekrem Bey, 315.s.).

Arnavutlara özgü bir and içme olan “besa yemini”ne de kitapta yer verilmektedir. Besa yeminine ait bir hikâye anlatan yazar bu yeminin Arnavutların onurunu temsil ettiğini

vurgular (Ekrem Bey, 235-236.s.). “Yeminli vaad” anlamına gelen “Besa”dan *Bilinmeyen Arnavutluk’ta* bahseden Çetiner de bu geleneğin toplumsal hayattaki yerine değinir. Müslümanlar arasında bir nevi namus sözü değerinde olan besa kelimesinin bir kez söylenmesi dahi yoldan dönülmez bir vaad hükmü taşımaktadır. Arnavutların kan davası, besa âdetlerinin ve bazı batıl inançların hala korunuyor olmasını okur yazarlık oranıyla ilişkilendiren yazar, toplumun yüzde 90’ının okuma bildiğini söylemektedir⁷. Zira eğitim seviyesi arttıkça bu tarz geleneklere olan rağbet de azalmaktadır. Ayrıca topluma zararı olan kan davası gibi âdetleri engellemek için hükûmet de var gücüyle çalışmakta fakat taşrada tam anlamıyla muvaffak olamamaktadır (Çetiner, 52.s.).

Arnavutların gelenek ve göreneklerine Dukaginler vasıtasıyla da değinen Çetiner, halkın geleneklerine oldukça bağlı olduklarının altını çizer. Arnavutların geleneksel aşiret kuralları bir zamanlar Drin nehrinin doğusunda kuvvetli bir prenslik kurmuş eski bir Arnavut ailesi olan Dukaginlere dayanır. Dukagin kanunlarının temel prensipleri ise şu başlıklar altında sıralanmaktadır: “Ailenin birinin veya dost (misafir) un öldürülmesi, eve tecavüz edilmesi, bir yabancıнын silâhının alınması, vadedilen kızın verilmemesi, borcun ödenmemesi, sözle veya herhangi bir şekilde tecavüz edilmesi halinde Dukagin Kanuna göre, karşı taraftan kan istemek bunu yapanı öldürmek mubahdı!...” (Çetiner, 10.s.). Kan davası ne kadar toprak yüzünden gözüke de Dukagin kanunlarında bahsedilen bu gibi sebepler aileler arasında husumete ve kan dökülmesine sebep olmaktadır. Kan davasının oldukça yaygın olduğu Arnavutluk’ta intikamın alınması da belli kaidelere bağlıdır. Arnavutluk’ta “ev gölgesi” kutsal sayılır ve intikamın alınacağı yerin bir evin gölgesi olmasına dikkat edilir. Ayrıca öldürülen kimsenin silahı alınmaz. Kan davalarında kutsal kabul edilen “beşik” davanın bitirilmesinde önemli bir vazife yüklenmektedir. Kadınlar her iki tarafta barış istedikleri zaman beşiği ters çevirerek kavgayı durdurur ve aileler arasında barış ve sükûnet sağlanır. Bu âdette beşik kavramı kadar kadınların da ne kadar önemli bir vazife yüklendiği, kadına ailede ne derece önem atfedildiği açıkça görülmektedir. Bilhassa kuzey Arnavutluk’ta yaşayan Gegalar arasında bir felaket halini alan kan davalarında kadınlar, kocalar ve kendisini savunamayacak durumdaki gençler bu davanın dışında tutulmaktadır (Çetiner, 51-52.s.). Arnavutlar arasında namus kavramı da oldukça hassas bir konudur: “Gayrimeşru münasebette bulunan bir kadın ananeye göre, ölüm cezasına çarptırılır. Bir koca karısını zina halinde yakalarsa, her ikisini de aynı tüfekle ve aynı zamanda öldürmeye mecburdu. Zina yapan kadının ailesi, onları öldüren kocaya mükâfat olarak bir kurşun verirdi” (Çetiner, 51.s.).

Kazım Nami Duru da eserinde Arnavutluk’un kültürel izlerine dair gözlemlerine yer verir. Dukagin kanunları üzerinde duran yazar, silaha verilen değeri ve kan davasını anlatır. Bu âdetler gereğince, kasabanın içinde silah taşınmazken dışarıda silahsız gezmek ise kusur olarak nitelendirilir. Her evde piştovdan başka, berdenka, martin, manhiler ve mavzer bulunmaktadır. Bu gözlemlerini aktaran yazara göre; Gega Arnavutları arasında hüküm süren kan gütme âdetinden başka bir kötü âdet yoktur (Duru, 5-6.s.). Bu gelenekler arasına misafire gösterilen hürmeti de ekleyen yazar, Arnavutların misafirler için ipek elbiseler dahi dokuduğunu söyler: “Tiranlılar, yabancılara saygı gösterir, konuklarını çok iyi ağırlarlardı. İpekten çok güzel kumaşlar dokurlar, bundan kadınlar şalvar yaparlardı. Bir şalvar, giyenin haline göre, on ikiden yirmi arşına kadar ipekli kumaştandı” (Duru, 6.s.).

⁷ Arnavutluk’un eğitim seviyesine yönelik geniş incelemelerde de bulunan yazarın bu konudaki görüşleri için bakınız: Çetiner, 52-53.s.

Akrabalık ve dostluğa büyük değer atfeden Arnavutların gelenek, görenekleri de yine bu olgular çerçevesinde gelişmiştir. Bu hususta İsmail Kemal Bey'in hatıratında Arnavutların âdetlerine dair değerlendirmelere rastlanmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin ailenin bütün üyelerine gösterilmesi ve ailenin en yaşlı kişinin bebeğin adına karar vermesi Arnavutlar arasında yediden yetmişe ailenin her ferdine ne derece değer verildiğini göstermektedir. Yine bebeğin büyüme evrelerinde de ailenin bir arada olmasını sağlayan etkinlikler ön plana çıkmaktadır ki "Aya Nikola" da bunlardan biridir:

"Çocuk yedi günlük olunca, bütün akraba ve dostlar özel bir tatlının ikram edildiği bir yemeğe davet edilirler. Pek şaşalı yapılan bir diğer özel tören ise, birinci yılında çocuktan bir tutam saç kesilmesidir. Bu iş için çocuğun babası bir dostunu seçer; Müslüman ise bir Hristiyan dostunu, Hristiyan ise bir Müslüman dostunu seçer. Kesilen bir tutam saç bir altın ya da gümüş parayla birlikte bir cüzdana koyulur ve hatıra olarak saklanır. Bu, çocuğun ve söz konusu dostun ailesi arasında manevi bir bağ kurmak için yapılır ve bu şekilde iki aile, bir saldırı halinde birbirlerine yardım etme veya diğerinin intikamını alma yükümlülüğüne girmiş olurlar. Hem Müslümanların hem Hristiyanların Aya Nikola dedikleri bu bağ, dağlılar arasında özel itibar görmektedir"(İsmail Kemal Bey, 247-258.s.).

Yazar; Aya Nikola dışında "besa"dan ve Arnavutlar arasında yaygın olan "vlam" adlı kan kardeşliğinden de bahseder. Hatıratında bu bağın, parmağını kesen iki gencin birbirlerinin kanını emerek oluştuğunu, manevi bir kardeş misali iyi günde, kötü günde beraber olarak ailevi bağlar kurduklarını ve bu bağın asla bozulmadığını anlatır. Bu geleneklerden yola çıkarak İsmail Kemal Bey, Arnavutluk'ta Hristiyanlarla Müslümanların sosyal ve kültürel bağlarının ne derece kuvvetli olduğunu vurgulamıştır. Arnavut milletinin sözüne sadık, bağımsızlığına düşkün, vatanperver, dostluk yanlısı bir karaktere sahip olduğunun altını çizerek görüşlerini tarihten örnekler vererek de somutlaştırmıştır.

Halkın millî benliğini oluşturan, gündelik yaşamını şekillendiren âdetler Arnavutların hayatında oldukça önemlidir ki hatıralar da bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ekrem Bey, İsmail Kemal Bey, Yılmaz Çetiner ve Kazım Nami Duru'nun eserlerinde Arnavutların kültürel değerlerinin önemli bir paydasını oluşturan gelenek ve göreneklerin hususi yer kapladığı görülmüştür.

III. IV. Eğlence Anlayışı ve Yemek Kültürü

Arnavutların folklorik değerlerinden olan yemek kültürü ile eğlence anlayışı, halkın mizacına dair yorumlar sunarken millî kimliğini ve sosyal hayatını da açıklamaktadır.

Arnavutluk'un yemek kültürüne özgü nitelikler kahvaltının anlatıldığı satırlarda karşımıza çıkmaktadır. Süt, kahve, yumurta, komposto, peksimet, beyaz Arnavut peyniri, mısır ekmeği (kokodash) ve özel bir ağzı bulunan toprak testiyle sunulan ekşimiş süt (dhalle) ile hazırlanan kahvaltılar Arnavutların yemek kültürüne dair bilgiler vermektedir (Ekrem Bey, 24.s.). Ekrem Bey gibi Yılmaz Çetiner de eserinde ülkenin yemeklerini konu alır. Arnavutluk'un muhallebisi, koz helvası, turşusu, bozası ile tanındığını söylemektedir (Çetiner, 9.s.). Fakat yaptığı gezide bütün bunların yerine baklavalar, hamur işleri ve ızgaralarla "Anadolu mutfağı"nın yemeklerine rastlar. Biberin her yemekte bolca kullanılması ve pırasanın "millî gıda maddesi" olarak dükkânları süslemesi yine yazarın dikkatinden kaçmayan hususlardandır (Çetiner, 36-37.s.).

Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım'da halkın yemek kültürüne dair bilgiler veren Kazım Nami, mayasız mısır ekmeğinden, piriç çorbasından, "pufla" denilen zeytinyağında kızartılmış şekerli lokmadan ve şekerli pırasalı salatalarından da bahseder. Ayrıca özel yemeklerinden "kaboni" adlı kıymalı, üzümlü, şekerli pilavları da

anlatılan yemeklerdendir. Yemek kültürü oldukça gelişmiş olan Arnavutlar konuklarını ağırirlarlarken de onlarca yemek sunmaktadır (Duru, 6.s.). Arnavutluk'a özgü bir diğer lezzet de "hardiçi" adlı içkidir: "Tiran'da ardıç ağaçlarının kızarmış kozalaklarından Anadolu'nun tükenmezi gibi bir içki yaparlardı. (Hardiçi) dedikleri bu içki ekşiydi, fakat yazın hararet söndürücüydü. Göğüse iyi gelir, idrar söktürürdü. Çok içilirse pek az keyif verirdi" (Duru, 14.s.). Bölgede yetişen yemişlerden "fig-krabs" adlı kavak incirinden de bahsedilir. İlbahar sonlarından güz sonlarına kadar incir bulmanın mümkün olduğu ülkede -özellikle Tiran'ın güneyinde- zeytin yetiştiriciliği de ön plandadır (Duru, 6.s.). Arnavutluk'un eğlence kültürüne dair örnek de sunan yazar, Cülûs günü viriyon konaklarında yapılan eğlenceleri anlatır: "Rumî Ağustosun on dokuzuna düşen (Cülûs) günü hükümet konağında tören yapılırdı. Gece de Aziz Paşa Viriyon'un konağının selâmlığında içki, yemek, türküler, oyunlar ve horalarla eğlenilirdi. Dışarıda havaî fişekler atılır, (çarkı felekler) patlatılır, kül ile petrolden yapılmış meşaleler yakılırdı" (Duru, 17-18.s.).

Gündelik yaşamın folklorik rengi olan yemek ve eğlence kültürü eserlerde incelikle işlenir. Ekrem Bey, Yılmaz Çetiner ve Kazım Nami Duru'nun eserlerinde eğlence anlayışı ve yemek kültürüyle ilgili önemli bilgiler sunulur.

III. V. Dinî Ritüeller ve Bektaşilik

Arnavutların dinî inançları ve inançlarını sergileme şekilleri de kültürel değerler arasındadır. Ülkede Bektaşilik tarikatına mensup olanların hem giyim kuşamları, hem ayinleri, hem de dua ve deyişleri folklorik nitelik göstermektedir.

Ekrem Bey Arnavutluk'un dinî ritüellerini anlatırken bölgenin kültürel değerlerine de telmihte bulunur. Dinsel çeşitlilik açısından yoğun bir bölge olan Arnavutluk'ta pek çok dine mensup insan vardır. Arnavutluk'un Dukat bölgesi ele alınacak olursa; 2150 Müslüman, 240 Hristiyan birlikte yaşamaktadır ve farklı görüşlere sahip olan bu halk oldukça kaynaşmış durumdadır. Yörenin İslamiyet'i kabul etmesi de yine bir rivayete dayandırılmaktadır. 16. asrın ortalarında olduğu tahmin edilen bu rivayete göre, halkın İslamiyet'i seçmesinde bir dervişin büyük rolü olmuştur. Papaz ile dervişin girdikleri iddia neticesinde derviş uçurumdan atladığı halde sağ kalınca halk da bu mucize karşısında İslamiyet'i seçmiştir⁸. Yazarın da belirttiği üzere Anadolu ve Balkanların Müslüman olmasında önemli etkisi olan dervişler, bir Balkan ülkesi olan Arnavutluk'un İslamlaşmasında oldukça etkili olmuşlardır: "Dervişler daha Osmanlı birliklerinden önce Balkan ülkelerine ayak basmış ve faaliyetleri sayesinde (Bulgaristan'da Deliorman; Arnavutluk'ta Tetovo [Kalkandelen]; Yanya'da Şeyh Hakim Tekkesi) Türklerin fetih hareketi esnasında büyük faydasını gördükleri pek çok kişiyi İslâma kazandırmışlardır" (Ekrem Bey, 208.s.). Arnavutluk'ta tekke ve tarikatların İslamiyet'e yönelişte büyük katkıları olduğunun altını çizen Ekrem Bey; bu hususta Bektaşi tekkelerini özel bir yere koyar. Arnavutluk'un bağımsızlık hareketinde Bektaşi

⁸ Halkın İslamiyet'i seçmesini sağlayan hikâye şu şekildedir: "İnsanlar dağ deresinin yatağındaki çakıllı alanda toplanmışlar. Aralarında köyün Ortodoks papazı da varmış. İki din adamı arasında çıkan tartışmada, hoca, kendi inancının üstünlüğünü bir Tanrı hükmü ile ispatlamaya hazır olduğunu belirtmiş. O ve papaz (bugün hâlâ 'Hoca'nın Kayası' ['Shkembî'] diye anılan ve dere yatağının 40 m. üstünde olan) kayanın üzerine çıkacak ve kendilerini boşluğa bırakacaklarmış; hangisi sağ kalacak olursa, bölge halkı onun inancını kabul edecekmiş. Papaz bu saçmalığa gülmüş ve Tanrı'nın delirmiş insanların saçmalıklarıyla uğraşamayacağını söylemiş! Hoca ise pes etmemiş; orada bulunanların tümünden, bu mucize gerçekleştiği takdirde, topluca İslâmı kabul edecekleri sözünü almış. Sonra kayaya çıkmış, dua etmiş, Allah'a yakarmış ve boşluğa atlamış. Harmanisi ve çüppesi bir paraşüt misali açılmış olmalı ki, havada yavaşça salınarak yere inmiş! Dukat ahalisi sözünü tutmuş ve topluca İslâma geçmiş. Sadece o gün Avlonya'da bulunmayıp bu mucizeyi kendi gözleriyle görmemiş olanlar, atalarının inancına sadık kalmışlar" (Ekrem Bey, 208.s.).

tekkelerinin büyük desteği olduğunu da belirtir. Zira tekke ve dervişlerin 19. asırda Sultan II. Mahmut'un yeniçeri ocağını kapatmasıyla büyük bir darbe alan Bektaşî mensuplarının pek çoğu Arnavutluk'a kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düşmanca bir tutum almıştır; bu sebeple Arnavutların bağımsızlık hareketlerine de yardımcı olmuşlardır (Ekrem Bey, 290.s.).

Bilinmeyen Arnavutluk'ta Yılmaz Çetiner, Arnavutluk'un İslamlaşmasında tımar sisteminin rolünü anlatır. 15. asırdan sonra Arnavutluk aristokrasinin tımar kadrosuna alınmasıyla İslamiyet'in kolaylıkla yayıldığını ve toplumlar arasında sosyal-kültürel kaynaşmanın baş gösterdiğini söylemektedir. 17. yüzyılda Papa, yaşanan krizlerden faydalanarak toplumu Katolik yapmaya uğraşsa da başarılı olamaz. Öyle ki yazar, 1960'larda yaptığı bu gezide Arnavutların yüzde yetmişinin Müslüman olduğunu vurgular (Çetiner, 11.s.). Çetiner; eserinin "Bektaşî Arnavutlar Arasında Neler Gördüm...", Bektaşî Dedeleri Vergi Ödemiyor, Bektaşîliğe Kabul Âyini Nasıl Yapılıyor?, Bazı Bektaşî Duaları" bölümlerinde ise Arnavutluk'taki Bektaşîlik tekkelerini geniş bir çerçevede ele almaktadır. Bektaşîlik tarihinden Bektaşîlerin giyim kuşamlarına, okunan dualardan yapılan ayinlere kadar Bektaşîliğe dair her şeyi gözlemleri vasıtasıyla yansıtır. Tiran'ın en büyük Bektaşî Tekkesi'nin Şeyhi Tepedenli Fehmi Dede'nin ağzından Bektaşîlik'i anlatıp bu inanç sisteminin temelini yedi prensipten "aşk, insanlık, iyilik, adalet, hürriyet, müsavat, çalışmak" meydana geldiğini söyler. Aşk kavramı ile "insanlığa, hayata duyulan aşk" kastedilmektedir. Bektaşîlik'in tarihinden⁹ de uzun uzun bahseden yazar, Bektaşî dervişlerin Arnavutluk'a 18. yüzyılda geldiğini belirtir: "Bektaşîlik, Osmanlı fütühatıyla Balkanlara geçmiş, Tuna boylarından Arnavutluk'a kadar kurulan tekkelerde müslümanlıkla birlikte yayılmış ve yerleşmişti. Bilhassa 18. ve 19. asırlarda Arnavutlukta, Epirde Bektaşîliğin İslâmlaştırma faaliyetlerini devam ettirdiği görülüyor" (Çetiner, 65.s.). Dünyada bir buçuk milyon Bektaşî varken bunların büyük bir oranı; 120 bini Arnavutluk'ta yaşamaktadır. Arnavutluk'taki Bektaşîlerin vatanperver insanlar olduğunu da anlatırken partizan savaşında büyük yararlılıklar gösterdiğini, sosyalizm için büyük faydalar sağladıklarını söyler. Bektaşî tekkesini tasvir eden Çetiner, Arnavutluk'ta Bektaşîlere gösterilen saygıyı ve müsamahayı da ele alır. Hükûmet tarafından desteklenen Bektaşî tekkelerinden devlet vergi dahi almamaktadır. Bektaşîler de hükûmete olan bağlılıklarını her fırsatta dile getirmektedir (Çetiner, 69.s.). Bektaşîlik ayinlerine de katılarak bade içip dualar eder ve öğrendiği her şeyi okuyucusuyla paylaşır. Yazar, kendi deyimiyle Tiran'da dünya Bektaşîlerinin bugünkü liderleriyle tanışarak bu Türk tarikatı üzerine detaylı tetkiklerde bulunmuş, Arnavutluk'ta faaliyet gösteren Bektaşî tekkelerini okuyucuya tanıtmıştır.

Hatıraların pek çoğunda dinî ritüellere ve Bektaşî törenlerine detaylı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Özellikle *Bilinmeyen Arnavutluk*'ta dinî-kültürel bir kurum olan Bektaşîlik konusu hususi bir yer işgal etmiş ve Bektaşî törenleri uzun uzun anlatılmıştır.

III. VI. Sözlü Kültür (Halk Dansları, Şarkılar ve Efsaneler)

Halk dansları, masallar ve efsaneler Arnavutların kültür tablosunun en önemli motiflerini teşkil etmektedir. Nitekim hatıralarda da millî benliği oluşturan sözlü kültür unsurlarına ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

Ekrem Bey'in hatıratında folklorik değeri olan birçok sözlü kültür unsuru göze çarpmaktadır. Tragjas köyüne ait bir efsane; Barçala kaynağından akan arazide yaşayan ejderhayı anlatmaktadır. Her yılın ilkbaharında St. Georg gününde ülkenin en güzel

⁹ Bektaşîlik'in doğuşu, gelişimi ve Hacı Bektaşî Veli, Balım Sultan'a dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetiner, 65-67.s.

kızını seçip bir yıl boyunca alıkoyup yiyen bu ejderha, kendisine eşini vermek istemeyen Ali isminde korkusuz bir şövalye tarafından öldürülür. Ekrem Bey'in belirttiğine göre Arnavutluk'ta bu tarz ejderha hikâyelerinin çoğunlukta olması halkın şövalyelik ruhuyla ilişkilidir (Ekrem Bey, 209-210.s.). Arnavutların batıl inançlarına da zaman zaman değinen yazar, yaşadığı bir olaydan hareketle "Lugat" a da değinir. Ekrem Bey'e göre kökeni eski zamanlardan kalma putperest inançlarına dayanan Lugat adlı hayali yaratığa inanış o kadar gelişmiştir ki, Lugat'ın babasının, oğullarının ve bir ailesinin dahi olduğuna inanılmıştır¹⁰. Rivayetlere dayanarak yazar, Lugat'ın dış görünüşü hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Lugat aşağı yukarı yetişkin bir domuz görüntüsüne sahiptir –ya da daha doğrusu, içi yağ dolu bir tuluma (kacek) benzer. Ancak ondaki domuz başı vücuduna kıyasla çok küçüktür, bacakları ufaktır, küçük kırmızı ateş gözleri alınının ve yanaklarının kıvrımlarının arasında neredeyse kaybolurlar. Yürümekte zorlanırlar, ancak karnının üzerinde yuvarlanarak merdivenleri bile çıkar. Derisinin rengi, tıpkı yetişkin bir fare gibi gri-siyadır. Konuşamaz, sadece homurdanır. Kötüyse –yani lanetli bir Lugatsa (Lugat i malkuar)- kötülük yapar; şakacı bir Lugatsa –iyi niyetli asla olamaz- kötü oyunlar oynar ve arsızlık yapar. İsteklerine asla karşı çıkmamak gerekir, çünkü o zaman tehlikeli olur" (Ekrem Bey, 190-191.s.).

Yazar, Lugat'le ilgili geniş bilgiler aktardıktan sonra ondan kurtulma yöntemi olan ateşle yakma eylemine de değinerek yine Putperest inanışlara gönderme yapar. Ekrem Bey; Güney Arnavutluk halkının dans tutkusundan hareketle Kuç'ta izlediği bir savaş dansını da anlatır. Bir halk aşığının bestesine dayanarak hazırlanılan savaş dansını "vahşi ve heyecanlı, aynı zamanda zarif ve hareketli bir dans ve şarkıydı bu" diye nitelendiren yazar, Kuzey Arnavutlarından farklı olarak Güneylilerin savaş şarkılarında, koronun makam ve ritmi tutturana kadar sözleri en az on kez tekrar ederek dans eşliğinde söylediğini aktarır (Ekrem Bey, 312-313.s.).

Gerek musiki, gerek dans, gerekse edebiyat alanlarında sözlü kültür unsurları hatıralarda folklorik değerleri oluşturmaktadır. Bilhassa Ekrem Bey'in eserinde halk dansları ve şarkıları ile efsaneler hakkında bilgiler sunulmuştur.

IV. İktisadi Yapı

Eserlerde Arnavutluk'un kültürel yapısı, coğrafi özellikleri dışında ekonomik yapısı da anlatılmış ve ülkenin manevi değerleri kadar maddi gücü de ele alınarak önemli bilgiler sunulmuştur.

Ekrem Bey, Avlonyalı ailesinin faaliyetlerinden bahsettiği bölümlerde özellikle babasının Arnavutluk iktisadi hayatına katkıları hususunda konuşur. Ekrem Bey'in babası Süreyya Bey öncesi Arnavutluk'ta tarım sektöründe ilkel yöntemler kullanılmaktadır. Avlonyalı Süreyya Bey ise aile servetini 25 yılda altı katına çıkarmış, üstelik Kanine'de ilk yağ fabrikasının ve buharlı değirmenlerin kurulmasına vesile olmuştur. Trieste ile olan ticaret hacmini genişletirken orta sınıfın hayat standartlarını yükseltmiş ve Avlonya'yı kültür ve sanat merkezi haline getirmeye çalışmıştır (Ekrem Bey, 36.s.). Süreyya Bey'in modern tarımın gelişmesi için yaptıklarını övgüyle anlatan

¹⁰ Ekrem Bey, Lugat konusuna dair şu bilgileri ekler: " 'Lugat' ve yaptığı tatsız şakalara dair batıl inancın, İslâm diniyle yakından uzaktan ilgisi yoktur. Bu tür batıl inançlar kati surette yasaklanmıştır, ancak Arnavutluk'ta Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yaygındır. Kökeni mutlaka çok eski zamanlardan kalma putperest itikatlarına dayanmaktadır. Ancak bu batıl inanç, 'Lugat'ın gayet teferruatlı bir sülaleye sahip olmasını sağlamıştır: Oğulları ejderha-adam (Drangu) olur; onları olağanüstü yetenekleriyle (şiddet düşkünlüğü, cesaret, güç, dayanıklılık vs.) tanımak mümkündür. 'Drangu'nun oğlu ise ancak bir 'Kukudh' olur, yani tuhaf, şakacı, kötü niyetli bir yaratık. 'Kukudh'u kışındaki körleşmiş kuyruktan tanımak mümkündür. 'Lugat' ateşte yakılmadığı müddetçe babasının, hatta büyükbabasının koruması altında bulunur. Ancak bundan sonra aileye ait olur ve ona bir şey yapamaz. Üçüncü kuşaktan sonra bu kötülük sona erer" (Ekrem Bey, 189.s.).

yazar, döneminin tüm zorluklarına, bu faaliyetleri engellemeye çalışan kıskanç insanlara rağmen onun büyük işler başardığını söyler:

“Bu nedenle babam 1888 yılında tarımdan çok iyi anlayan 22 İtalyan-Arnavut ailesini Kalabriya’dan getirterek, Skrotofine çiftliğine yerleştirmişti. Onları, köylülerin öğrenebileceği modern tarım teknikleri ni kullanarak, örnek bir çiftlik kurmakla görevlendirdi. Ancak göçmenler ülkede üç yıl bile zor dayanabildiler (...) Fakat babamı bezdirmek o kadar kolay değildi. 1891 yılında bir Macar soylusu olan dostu Kont Imre Keglevich ile anlaşarak, Frakulle, Çerven, Feras, Zhuke, çiftliklerini dokuz seneliğine ona kiraladı. 7000 hektarlık bir kompleks ile fevkalade donatılıp döşenmiş bir çiftlik evi söz konusuydu. Kira olarak bir senede aldığı 2000 Napolyon altını fazla sayılmazdı, ancak babamın amacı bu işten kazanç sağlamak değil, tarımda modernizasyonu desteklemektir. Macaristan’da Frakulle’ye tarım makineleri, hayvanlar ve işçi aileleri getirildi. Sadece iki yıl sonra da çiftlik Avrupa’ı bir görünüme bürünmüştü” (Ekrem Bey, 50.s.).

Yazar, Avlonyalı sülalesinin Arnavut halkına yaptığı hizmetleri şöyle vurgular: “Babam olmasa, 1903 ila 1908 arası sadrazam olarak görev yapan ağabeyi Ferit Paşa olmasa, 1912-14 yıllarında ilk hür Arnavutluk devletinin başkanı olan yeğeni İsmail Kemal Bey olmasa, 450 yıldan bu yana ülkeye hükmeden Avlonya sülalesinin yıldızı çoktan sönmüş olurdu” (Ekrem Bey, 36.s.).

Yılmaz Çetiner *Bilinmeyen Arnavutluk* eserinde, geniş bir bölümü halkın sosyal durumu ve ekonomik konumuna ayırır. 1960’ların Arnavutluk’unda halkın giyim kuşamından hareketle ülkenin ekonomik durumuna da değinmiş olur. Yazara göre, Arnavutluk’ta kıyafetleri eskimiş, solmuş, fakir görünümlü insanlar yoktur; fakat lüks giyimli kimseler de bulunmamaktadır:

“Kıyafetler pejmürde değildi... Üstü başı lime lime olmuş, pis, yama üstüne yama vurulmuş insanlar yoktu sokaklarda... Ama bizdeki en düşük kalite yünlü ve pamuklu kumaşları ile ayakkabılarının orada hiç tereddütsüz ekstra mal olduğunu düşünebilirsiniz... Üstelik fiyatları da yanlarına yaklaşılabilecek gibi değildi ve ateş pahasıydı...” (Çetiner, 7.s.).

Arnavutluk’un ekonomik gelişimine ve şehirleşme hızına uzun uzun değinen yazar¹¹, Lenin ve Stalin heykelleri yanında Rusların yaptığı modern binalar, okullar, fabrikalar ile modern Arnavutluk’u Kral Zogo döneminin Arnavutluk’u ile karşılaştırma imkânı verir:

“ ‘Her köyde okul... Her 4 köyde bir Sağlık Merkezi... Doğumundan ölümüne kadar her vatandaşa sosyal sigorta temin ettik... İşsiz insan bırakmadık ortada’ derken, Behar Stula, kendisine vereceğim cevabı biliyormuşçasına, şunları ilâve ediyordu:

‘-Önce aç karınlarını doyurmak... Sonra mesken problemini halletmek istedik... Hem şunu itiraf etmek isterim ki; Tiran, ne Paris, ne Londra ne de İstanbuldur... Vaktiyle 40-50 doğru dürüst binadan ibaret olan sadece Kral Zogo ve dar çevresinin muhteşem bir hayat sürdürdüğü Tiranı, şu modern hale getirdik... Bir karış yolu olmıyan Arnavutluk neydi? Ne oldu? Bunu bilmek lâzım?...’

Bembeyaz badanalı minareler” (Çetiner, 6.s.).

Yazar, Arnavutluk halkını gözlemleyerek sosyal hayata dair canlı tasvirlerde bulunur. Gördüklerini duyduklarıyla karşılaştıran yazar, halkın dış görünüşünden ve uğraşlarından yola çıkarak ekonomik durumuyla ilgili bilgiler sunar:

“Tiran’ın ara sokaklarını... Adını daha okul sıralarında beri işittiğimiz, hikâyelerini, yaşantılarını duyduğumuz İşkodra, Berat, Elbasan şehirlerini günlerce dolaştım... Beyaz fesli, şalvarlı Müslüman Arnavut köylüleri, yüzü örtülü ve sırtında çocuğunun beşiğini taşıyan kadınlar... Üzerlerine bir ailenin bütün yükü bindirilen eşekler... Anadolunun bitip tükenmiyen bozuk düzen yolundaymışım hissini veriyordu bana... Bembeyaz badana

¹¹ Ülkede meslek gruplarına yönelik maaş dağılımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetiner, 38-39.s.

edilmiş ve minaresinin tepesindeki ay ve yıldızı hâlâ muhafaza eden camilere her kasaba, her köyde rastlanıyordu” (Çetiner, 6.s.).

Köylerde tarımsal üretim ve hayvancılık kooperatiflerin elindedir ve ekonomik örgütlenme istikrarlıdır. Köy evlerini gayet bakımlı bulan yazar, Tiran ve diğer şehirlerde ise özellikle dış sıvaları yapılamayan blok apartmanların yükseldiğini söyler. Çetiner, II. Dünya Savaşı'nın Arnavutluk ekonomisindeki etkilerinden bahsederken 11 Ocak 1946'da Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ülkede başlayan sanayileşme faaliyetlerine temas eder (Çetiner, 27.s.). Tarım ve hayvancılık halkın geçim kaynağıdır. Köy kooperatiflerince desteklenen hayvancılıkta koyun, keçi ve sığır besiciliği ön plandadır. Hayvancılıktan daha popüler olan tarım sektöründe yetiştirilen mahsullerin başında buğday, mısır, arpa gibi tahıllar gelmektedir:

“Son yıllarda bataklıkların kurutulması problemi, bu yakın zamana kadar Arnavutluk halkının en büyük dertlerinden biriydi... Adriyatik sahillerinin mutedil iklimli memleketinde tütün, şeker pancarı, pamuk, pirinç ve zeytincilik için gerekli şartlar vardı. Ancak bugün daha çok buğday, mısır, yulaf ve arpa ekimi yapılmaktadır. Buna rağmen Arnavutluk kendi ihtiyacını karşılayacak durumda değildi” (Çetiner, 45-46.s.).

Tiran'da şarap sektöründeki gelişmeleri de anlatan yazar; Fransız şarap uzmanı sayesinde Arnavutların hem şarap hem de konyak kalitelerini ıslah ettiklerini ve bu durumun Arnavutluk'a büyük kazanç sağladığını belirtir (Çetiner, 33.s.). Bu gezide Tiran'a özel bir yer ayırarak tarihinden şehrin ekonomik canlılığına kadar pek çok konuda yorumda bulunur. 130 bine yaklaşan nüfusu ile iktisadi hayatın en canlı olduğu Arnavut şehri Tiran'ı “Meclis, Üniversite ve parti ile ileri gelenlerinin oturdukları bir bölge hariç Tiran, iyice bir Anadolu şehri gibiydi... Geniş bir meydan etrafındaki cami, Stalinin heykeli ve şimdi saat kulesi olan kiliseyi yan yana görebiliyorsunuz orada...”(Çetiner, 35.s.) sözleriyle betimler. Dolup taşan meyhaneleri, lokantaları, kalabalık dükkanları ve tıklım tıklım olan camileri, baklava, hamur işi ve ızgara yemekleri ile bir “Anadolu şehri”ne benzetir. Burada onun gözüne çarpan bir diğer husus da Çin mallarının Arnavutluk piyasasını işgal etmiş olmasıdır. Ayrıca sosyalizmin Arnavutluk ekonomisine etkisi de yazarın konusu dâhilindedir (Çetiner, 36-37.s.).

Sigorta ve sendikacılık faaliyetleriyle ilgili detaylı bilgiler sunarken sosyal kurum ve kuruluşlara da değinen yazar, vatandaşların sahip olduğu hakları değerlendirir. Sosyal kurumlar açısından da güçlü bir örgütlenme kuran Arnavutluk'ta halk doğumdan ölüme kadar sigortalanmıştır. Hastalanan bir işçiye veya memura sosyal sigortalar iyileşene kadar bakmakta, vatandaşın tedavisi sağlanırken bir sene boyunca maaşının yüzde 75'ini vermektedir. Ayrıca çalışma hızının aksamaması adına kurum ve kuruluşlar da hizmet sunmaktadır. Örneğin aile fertlerinin rahat çalışabilmesi için devlet tarafından “Marks Bahçeleri” adıyla bir nevi kreşler yapılmış ve ilkokul çağından küçük çocukların bakımı için uygun ortam oluşturulmuştur. Sosyal hayat şartları da masrafları en aza indirmektedir. Nitekim Arnavutluk'un eğlence hayatı oldukça sınırlıdır, gece saatlerinde hayatın durduğu Tiran'da en lüks oteller dahi (Dajta) boştur. Halk karın doyurma ve mesken konusu dışında diğer tüm harcamaları lüks saymaktadır (Çetiner, 40-43.s.). Arnavutluk'un emlak sektöründeki hareketliliğine de sözü getiren Çetiner, Tiran'da gecekondular olmadığını, mesken probleminin büyük oranda çözüldüğünü düşünmektedir. Fakat ev satın alma yaygın değildir, zira pek çok kişi kirayı tercih etmektedir¹². Karl Marks Barajı, Stalin Barajı ve Lenin Hidroelektrik Santrali'nin

¹² Yazar, mülkiyet hakkı konusunda şu bilgileri sunmaktadır: “Bir defa mesken problemini aşağı yukarı halletmiş durumdaydı Arnavutlar. Tiranda ve diğer şehirlerde gecekondular yoktu. Blok apartmanlar inşa ediliyordu her tarafta. Dış sıvaları yapılmayan, bu binalarda kimi kaloriferli kimi kalorifersiz iki veya üç odalı daireler vardı. Kiralar ise gayet ucuzdu. Meselâ; üç odalı bir yer 35 lek, yani aşağı yukarı 3 dolardı.

faaliyetlerine dair bilgi de veren yazar, ülkenin elektrik üretimini konu alır. Fabrikalar ve üretim alanları, sanayi kuruluşları, madencilik alanındaki çalışmaları da aktarır. Ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini tek tek ele alan yazar, ülke ekonomisini geniş bir perspektifte değerlendirir (Çetiner, 56-58.s.).

Hatıraların halkın sadece manevi değerlerini değil, maddi kaynaklarını da ele aldığı gözlemlenmiştir. Yılmaz Çetiner ve Ekrem Bey'in eserlerinde ekonomik hayata dair bilgiler verilmiş, Arnavutların yaşam standartları ve refah düzeyleri gözler önüne serilmiştir.

V. Arnavutluk Tarihi

Hatırat türündeki eserler, dönemin ruhunu bizzat yansıtmaları sebebiyle tarihî bir vesika özelliği arz etmektedir. Bu sebeple hatıralarda yazarının öznel bakışıyla derin tarihsel bilgiler bulmak mümkündür. Ele alınan Arnavutluk hatıraları, 1900'lü yıllardan 1950'lere değin uzun bir dönemi kapsamaları sebebiyle tarihî anlamda da önem teşkil eder.

Soyu 2000 yıl öncesine; İlliryalılar ve Epirotlar'a dayanan Arnavutların adının ne anlama geldiği, bayrağının neyi simgelediği Ekrem Bey'in eserinde konu edilir: "Türkçe'deki Arnavut kelimesi bir güney Arnavut (Toska) aşireti olan 'Arvanit'lerin Türkçeleştirilmiş şeklidir. Arnavutlar ülkelerine *Kartallar Ülkesi* anlamında Shqiperia (okunuşu Şkpria veya Şkiptar) derler. Diğer dünya dillerinde ise 'Albania' kelimesi kullanılır" (Ekrem Bey, 285.s.). "Kartallar ülkesi" simgesi bayrağa da yansımış, çift başlı kartaldan oluşan motif, Arnavutluk bayrağının simgesi olmuştur. Yazarın Arnavutluk tarihine yer veren yazılarında Arnavutluk'un kuruluşundan Osmanlı idaresinde Avlonya'nın bir serhad sancağı olduğu yıllara¹³ kadar pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Kazım Nami Duru da anılarında Arnavutların adının nereden geldiğini ve bayraklarının neyi simgelediğini anlatır. İşkodralı Sava Paşa'nın Arnavutluk'a dair yazdığı kitaba göre Arnavutlar; Küçük Asya'dan Yunanistan'a geçen "Plajg"lardandır. Ardından Dağıstan'dan Karadeniz, Marmara, Adalar Denizi (Ege) kıyılarını geçerek gelen Elenlerin baskısına uğradıktan sonra kuzeye; bugünkü Arnavutluk topraklarına yerleşmişlerdir. Fatih zamanında İskender Bey'in ataları olan Kasteryotlar; bayraklarına ve armalarına kartal resmi kullandıklarından Arnavutlar da "kartal" anlamına gelen "şkiye" adından hareketle "şkiptar: Kartal yuvası" demek olan Arnavutluk'u kullanmışlardır, zira bayrakları da çift başlı kartal motifinden oluşmaktadır (Duru, 9-10.s.). Ayrıca Duru; Gegalık ve Toskalık olarak iki bölüme ayrılan ülkenin dil ve kültür farklılıklarına da değinerek sosyal yapısını inceler (Duru, 10.s.).

Çetiner, Arnavutların atalarına, tarih boyunca hüküm sürdükleri coğrafyalara geniş bir şekilde yer verir. 1336'da Türkler'in Arnavutlarla ilk temasından Osmanlılara kafa tutan Arnavutların millî kahramanı İskender Bey'e verilen değer, onun eşyalarının müzeleri süslemesi ve Arnavutların kendisine gösterdiği saygıyı aktarır. Arnavutluk isyanlarına da değinen yazar, Üsküp'ü ele geçirerek Makedonya'ya ilerleyen Arnavutların Osmanlı'dan taleplerini de maddelendirir. İsmail Kemal Vlora'nın faaliyetleri, Esat

---

Esasen 50-60 lekten daha yukarı kira yoktu Arnavutlukta... Devlete ait olan bu bu blok apartmanların kirasını yine devlet tayin ediyor, kazançlarla mesken bedelini böylece ayarlamış oluyordu.

(...)

'_Ev sahibi olmak yasak değil... Parası olan isterse on tane olsun! Hükümet kredi bile veriyor...'

Evet ama; bir ev parası biriktirebilecek kadar fazla kazanan kaç insan vardı Arnavutlukta? Sonra, çocuğuna miras bırakmanın mümkün olmaması ve hemen yanında başka bir sebep: Kiraların böylesine ucuzluğu kimseyi ev sahipliğine iştahlandırmıyordu. Çünkü pek az miktarda mevcut olan ev sahipleri de hükümetin tayin ettiği kiraların dışına çıkamıyordu" (Çetiner, 40.s.).

¹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ekrem Bey, 37-39.s.

Paşa Toptani'nin hükûmete karşı çıkararak kendi hükûmetini kurması, Alman Prensi Wilhelm'in Arnavutluk prensliğine getirilmesi, İtalyanların, Sırların ve Yunanların işgalleri, I. Dünya Savaşı yılları ve Ahmet Zogo'nun hükûmetin başına geçmesi tafsilatıyla anlatılır (Çetiner, 11-15.s.). Kral Zogo'nun ardından Enver Hoca'nın iktidara gelişi ve faaliyetleri de konu edilir¹⁴.

Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık'ta İttihatçı Yüzbaşı Cemal, Balkanlarda başlayan karışıklıkları ve Arnavutların bu ortamdaki durumunu anlatır. Anılar yazarın kendisini tanıtmalarıyla başlar, okul yıllarıyla ve askerlikte yükselmesiyle sürer. Ardından İttihat ve Terakki'ye girişine, Arnavutluk'ta jandarma oluşuna, Debre'ye jandarma merkez bölüğü kumandanlığına tayin edilmesine yer verilir. Eserde Cemal'in Balkan komitacılığındaki rolü, Arnavutluk İç Savaşı ve Kuva-yi Milliye çeteciliğindeki faaliyetlerinin ardından Eskişehir'e yerleşmesi tarihsel olaylar çerçevesinde öznel bir anlatımla sunulur. "Arnavutluk'ta Jandarma" bölümünde de 1910-1911 yıllarının Arnavutluk'u anlatılır (Yüzbaşı Cemal, 16-22.s.). "Arnavutluk'ta Komitacılık" bölümünde ise Arnavutluk'ta 1913-1914 yıllarında gelişen siyasi olaylar yansıtılır¹⁵. Komitacılık hareketlerinin Balkanlarda yayılışı, İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri, İsmail Kemal'in Draç'ta bağımsızlığını ilan ederek¹⁶ Arnavutları hareketlendirmesi, Sırların ve Avusturya'nın tavırları bu bölümde geniş bir şekilde yer bulur (Yüzbaşı Cemal, 28-36.s.). İki yıl kaldığı Arnavutluk'tan sonra Anadolu'ya geçen Yüzbaşı Cemal mücadelesini burada sürdürmeye devam eder.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı'nda yazar, Arnavutluk'un bağımsızlık hareketini tüm ayrıntılarıyla an be an ele alır. Hatıratın I. Kısmı olan "Osmanlı İmparatorluğunun Hizmetinde", 19 bölümden oluşur; İsmail Kemal Bey'in doğumu, çocukluğu, eğitimi, memuriyete geçişi ve imparatorluk adına görev yaptığı yılları kapsar ve hatırat 1844'ten 1910'a kadar uzanır. Yazar burada Osmanlı'nın siyasi sergüzeştini ele alır; 93 Harbi, Girit Meselesi, 1897 Türk-Yunan Savaşı, Bulgar İsyanı.. vb gibi Balkanları ilgilendiren birçok önemli olaya yer vererek yaşanan kargaşayı öznel bir bakışla anlatır. II. Kısım olan "Arnavutluk ve Arnavutlar"da ise Arnavutların isyanlarına ve bağımsızlığına yer vererek Arnavutluk tarihi 1914'e kadar uzanır. Arnavutların bağımsızlığını ilan eden liderin, bizzat kendi kalemıyla olayları aktarması eserin birinci elden tarihsel kaynak niteliği taşımasını sağlamıştır.

Arnavutluk'ta "II. Meşrutiyet'ten sonra, özellikle II. Meşrutiyet devri yöneticilerinin acemilikleri yüzünden" olaylar çıkmıştır. Gazeteci Ahmet Şerif de bu olayları yerinde incelemek adına görevlendirilir. Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn* adlı eserinde Balkan Savaşlarının hemen öncesinde Balkan

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetiner, 22-27.s.

¹⁵ Kudret Emiroğlu, Yüzbaşı Cemal'in ve anılarının önemini şu şekilde özetler: "Yüzbaşı Cemal döneminin bir çok önemli olayında yer almıştır. Örneğin Arnavutluk tarihi, ülke bağımsız olduktan sonra tarihçiliğimizde yer almamıştır. İttihatçıların, Trakya, Afganistan, Kuzey Afrika'ya kadar uzanan tasarıları yanında, Arnavutluk siyasetine ilişkin verileri Cemal Bey'in anılarında buluyoruz. Oysa Cemal Bey hakkında kaynaklar susuyor. Yalnızca, birbirlerinden hoşlanmadıkları ve çekiştikleri anlaşılan, onun gibi çetecilik yapan Grebeneli Bekir Fikri, anılarında ağır saldırılarla ona yer vermektedir. Hakkındaki suskunluk, sonuna kadar çeteci ruhunu koruması, bir yandan İttihatçı örgütlülüğü ve kollaması içinde yer alırken bir yandan da 'müfrit' sayılmasıyla açıklanabilir herhalde. Bugün de açıklığa kavuşmamış olan konularda dipnotlarla kısa bilgi verilmiştir; karanlık kalan noktalar yeni belgelere muhtaçtır"(Yüzbaşı Cemal, 5-6.s.).

¹⁶ Yüzbaşı Cemal'in anılarında Arnavutluk'un bağımsızlığına dair şu bilgiler verilir: "İsmail Kemal Balkan Savaşı'nda Draç'ta bağımsızlık ilan etmiş (26 Kasım 1912), burada tutunamayınca Avlonya'da bağımsızlık ilanı ile meclis kurmuş (28 Kasım, 4 Aralık 1912), Esat Toptani'nin Draç'ta yeni hükûmet ilan etmesi üzerine (14 Ekim 1913) İtalya'ya çekilmiştir (24 Ocak 1914)" (Yüzbaşı Cemal, 29.s.).

topraklarında özellikle Arnavutlar arasında yaşanan olaylara pencere açar. İki üç gün aralıkla gazeteye yetiştirilen bu yazılar, gezi röportajı özelliği gösterse de yazarının şahsi duygu ve düşünceleriyle süslenerek yaşadığı olayları aktarması sebebiyle anı niteliği de taşımaktadır. Ahmet Şerif'in iki aylık bir süreçte *Tanin* adına yazdığı Arnavutluk yazılarında Arnavut isyanları, Arnavut isyancılarının İttihat ve Terakki adına yayımladıkları beyanname hakkında bilgiler bulmak mümkündür¹⁷.

Avlonyalı Süreyya Bey'in eseri; Arnavutların bağımsızlıklarını ilan ettiği yıl olan 1912'de başlar ve 1920'ye kadar gelerek Arnavutluk tarihini geniş bir perspektifte yansıtır. Osmanlı döneminde Arnavutların faaliyetleri eserde detaylı bir şekilde anlatılır:

“Bağımsızlıktan sonra kaleme alınmış olmasının da etkisiyle, hatıralara Arnavut milliyetçisi ve Osmanlı aleyhtarı, bilhassa İttihat ve Terakki karşıtı bir ton hakimdir. Bununla birlikte hatırat Osmanlı son dönemindeki ve bağımsızlık sonrası Arnavutluk'taki birçok olaya birinci elden kaynaklık etmesi açısından önem taşımaktadır” (Süreyya Bey, 6.s.).

Bu hatırat devrin siyasi olaylarını yansıtırken bazı önemli kişiler hakkında da bilgiler sunar. İsmail Kemal Bey, Hasan Tahsin Paşa, Esad Toptani Paşa, Fazıl Toptani Paşa, Hoca Kadri Efendi, Turhan Paşa gibi isimler üzerinde duran Süreyya Bey, yakından tanıdığı bu kişiler aracılığıyla yaşanan olayları ele alır. İttihat ve Terakki Dönemi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yazarın kaleminden subjektif bir bakışla hatırate taşınır. İlaveten Süreyya Bey'in anıları bu savaşların akabinde Arnavutluk'ta cereyan eden olayları (1915-1920) içermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Ele alınan bütün anı kitaplarında geniş bir tarihsel bilgi vardır. Özellikle Avlonyalı Süreyya Bey, Ekrem Bey, Yüzbaşı Cemal ve Yakup Kadri'nin eserlerinde siyasi tarih ön plandadır. *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı* ve *Arnavutluktan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları*'nda Arnavutluk tarihi Balkan kargaşası içerisinde yansıtılırken *Zoraki Diplomat*¹⁸'ta 1930'ların Arnavutluk'u bir siyasetçinin bakışıyla siyasi tarih ekseninde anlatılmıştır.

Sonuç:

Anı türündeki eserlerde Arnavutluk gerek sosyal yapısı, gerek kültürel unsurları gerekse coğrafi güzellikleri ile geniş yer almaktadır. Bunlardan kimisi Arnavutluk'a içeriden bakışı yansıtan Arnavutların yazdığı anılardır, kimisi de değişik vesilelerle Arnavutluk'ta bulunmuş olan (diplomat, gazeteci, seyyah) yazarların kaleme aldıkları eserlerdir.

Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)* adlı eserinde Arnavutluk bağımsızlık hareketlerine uzun uzun yer verirken İttihatçılarla Arnavut liderlerin ilişkilerini, Bulgar ve Yunan saldırılarını, iki büyük Arnavutluk isyanını da anlatır. Bağımsız Arnavutluk'un kuruluşunda yaşananlar adım adım yansıtılırken ülkenin kültürel yapısı, sosyal hayatı, halkın mizacı ve coğrafyanın özelliklerine dair önemli bilgiler de verilir. *Bilinmeyen Arnavutluk* adlı eserinde Yılmaz Çetiner, 1966 yılında Arnavutluk'a yaptığı bir geziyle ilgili izlenimlerini aktarır. Sovyet Rusya'nın etkisi altındaki Arnavutluk'un dünden bugüne geçirdiği siyasi gelişmelere bir bakış imkânı sunar. Arnavutlar 1938'den bu tarihe kadar sayısız savaş ve isyanla uğraşmış,

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Şerif, 1-5.s.

¹⁸ Yakup Kadri'nin eserinin en önemli yönü; bir diplomat tarafından yazılması sebebiyle birinci elden siyasi bir kaynak niteliği oluşturmasıdır. Kral Zogo dönemini temel alarak dönemin Arnavutluk'unun siyasi ilişkilerini uzun uzun anlatan yazar, bürokraside giyim kuşamdan selamlaşma usullerine kadar pek çok ayrıntıya yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Karaosmanoğlu, 79-89.s.

yılların getirdiği yaraları sarmaya çalışmış ve Arnavutluk oldukça yıpranmıştır. Yazar da işte böyle bir dönemde Arnavutluk anılarını kaleme alarak bir nevi “gezi röportajı” halinde yazılarını *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlamıştır. Kazım Nami Duru; Balkan coğrafyasına yaptığı seyahatin izlenimlerini *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* adlı eseri ile kitaplaştırmış ve eserde hususi bir alanı Arnavutluk’a ayırmıştır. Yazar belirttiği üzere beş yıl kaldığı Arnavutluk’u karış karış gezmiş, Arnavutların dillerini ve kültürlerini ayrıntılarıyla öğrenmiştir. İşkodra vilayetinin Şingin’den başka bütün kazalarına, Elbasan, Görice-Korça, Yanya, Luşna ve Avlonya’ya seyahat etme fırsatı bulmuştur. Ayrıca Makedonya’nın iki üç ilçesini ve bunların köylerini de ziyaret etmiştir. Arnavutluk’un kültürel motiflerinin, siyasi ve iktisadi yapısının derinlikli bir şekilde işlendiği eserde; coğrafyaya özgü somut ve soyut pek çok kültürel unsurun anlatıldığı görülmektedir. Kudret Emiroğlu’nun yayımladığı *Arnavutluk’tan Sakarya’ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal’in Anıları* eserinde ise Arnavutluk yaşanan siyasi ve sosyal kargaşa dolayısıyla ele alınır. Bir kuşağın meçhul militanlarından olan Cemal; Balkan; I. Dünya Savaşlarını görmüş, daima çete içinde yer almıştır. Anılarını ise 1937-38 yılları arasında, bir yılda yazıp tamamlamıştır. Bu anılarda anlatılan olaylar Osmanlı döneminde Balkan Savaşları öncesi Balkanlarda başlayan etnik ayaklanmalar neticesinde ortaya çıkan komitacılık faaliyetleriyle Arnavutluk iç savaşını ihtiva eder. Emiroğlu’nun, kitabı sunarken belirttiği gibi Arnavutluk tarihi, bağımsızlık mücadelelerinin verildiği dönemden sonra ilk defa Cemal’in anılarında yer almıştır. Yüzbaşı Cemal, bizzat siyasetin ve savaşın içinde bulunurken Yakup Kadri ise onun bıraktığı yerden çok sonra 1934’te Zog dönemini anlatarak Arnavutluk’u ele alır. Yakup Kadri’nin *Zoraki Diplomat*’ında Tiran’ın siyasi ve günlük hayatının anlatılması eşliğinde Arnavutluk manzaraları resmedilmektedir. İsmail Kemal Bey’in hatıratında Balkan kargaşası, Arnavut isyanları ve Arnavutluk’un kurulması detaylı bir şekilde anlatılırken Ahmet Şerif de Arnavut isyanlarına eğilmiş, aynı zamanda Arnavutluk’un kültürel değerleri, sosyal hayatı ve coğrafi güzellikleriyle ilgili dikkat çekici gözlemlerde bulunmuştur.

Bu bildiriye gazeteci, asker ve diplomat kimlikli yazarların bakış açıları doğrultusunda anı kitaplarından hareketle Arnavutluk’un fiziki, iktisadi ve kültürel coğrafyası incelenmiş, tarihsel geçmişi anlatılmış, halkın mizacına dair yorumlar yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Şerif (1999) *Arnavutluk’da, Sûriye’de, Trablusgarb’de Tanîn*, C. II., Yay. Haz. Mehmed Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Avlonyalı Ekrem Bey (2012) *Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Avlonyalı Süreyya Bey (2010) *Osmanlı Sonrası Arnavutluk*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- BİRECİKLI, İ. Burak (2009) “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5 (Kış 2009), 95-122.s.
- ÇETİNER, Yılmaz (1966) *Bilinmeyen Arnavutluk*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- DURU, K. Nami (1959) *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.
- İsmail Kemal Bey (2009) *İsmail Kemal Bey’in Hatıratı*, Çev. Adnan İslamoğulları ve Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÖZBAY, Murat (2012) “Kâzım Nami Duru’nun Tiran Ve Berat’taki Eğitim Hizmetleri”, *Beder (Tiran/Arnavutluk) Üniversitesi Uluslararası Dil ve Edebiyat Sempozyumu: Türk-Arnavut Kültüründe Ortak Yönler*, Yayımlanmış Sempozyum Kitabı, 147-154.s.
- Yüzbaşı Cemal (1996) *Arnavutluk’tan Sakarya’ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal’in Anıları*, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara.
- KARAOSMANOĞLU, Y. Kadri (2010) *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul.